

Answering
tomorrow's
challenges
today

Eindevaluatie Erfgoed Deal Rapport

Erfgoed Deal

Rotterdam, 17 februari 2023

Eindevaluatie Erfgoed Deal

Eindrapport

Opdrachtgever: Erfgoed Deal

Michel Briene
Elvira Meurs
Jelmer Schreurs
Bea Weber

Rotterdam, 17 februari 2023

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	14
1.1 Aanleiding en doel	14
1.2 Onderzoeksvragen	14
1.3 Werkwijze en inkadering	15
1.4 Leeswijzer	17
2 Beleidscontext	18
2.1 Noodzaak voor de Erfgoed Deal	18
2.2 Doelen van de Erfgoed Deal	18
2.3 Voorziene voortzetting	19
3 Erfgoed Deal: activiteiten en projecten	20
3.1 Inleiding	20
3.2 Ontwikkelingen in de Erfgoed Deal	20
3.3 Toegekende projecten naar thema	21
3.4 Projecten gestart in 2020	23
3.5 Projecten gestart in 2021	25
3.6 Projecten gestart in 2022	26
4 Governance en communicatie	29
4.1 Governance	29
4.2 Communicatieuitingen	30
4.3 Bekendheid en waardering van communicatieuitingen	32
4.4 Wensen voor de leeromgeving	34
4.5 Bevindingen governance en communicatie	36
5 Erfgoed en ruimtelijke opgaven	38
5.1 Inleiding	38
5.2 Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven	38
5.3 Erfgoed in de ruimtelijke opgaven in de praktijk	41
5.4 Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen	47
5.5 Bevindingen	50
6 Successen en leerpunten	52
6.1 Inleiding	52
6.2 Successen	52
6.3 Leerpunten	53

7	Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen	56
7.1	Beoordeling doeltreffendheid van het programma	56
7.2	Beantwoording van de onderzoeksvragen	56
7.3	Aanbevelingen	58
	Bijlagen	60
	Bijlage 1 – Gesprekspartners	60
	Bijlage 2 – Enquête	61

Samenvatting

1. Inleiding

Erfgoed Deal richt zich op de verbinding van erfgoed met de grote ruimtelijke opgaven: energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp en de daarbij behorende uitdagingen. Via het uitvoeringsprogramma en door inzet en ondersteuning vanuit het programmabureau wordt vormgegeven aan de Erfgoed Deal. Het programmabureau is eveneens verantwoordelijk voor het inzichtelijk maken van de voortgang en het doelbereik van de Erfgoed Deal. Door drie metingen (aan de start van het programma, tussentijds en aan het eind) kan over de periode van 3 jaar worden bezien of de inspanningen hebben geleid **tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed met de gestelde ruimtelijke opgaven en het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk**. Deze rapportage geeft de resultaten weer van de eindevaluatie die is uitgevoerd in de winter 2022/2023. Deze meting volgt op de nulmeting en de tussenmeting die zijn uitgevoerd in de eerste helft van 2020 en in het najaar van 2021. Tijdens de derde meting werd bekend dat de Erfgoed Deal zal worden verlengt. Het onderzoek bevat daarom ook reflecties en aanbevelingen voor de toekomst van het programma.

2. Werkwijze van het onderzoek

Onderstaande analyses zijn gebaseerd op deskresearch (voor de projectbeschrijvingen en achtergronden), de respons op de uitgezette enquête en interviews met betrokkenen. Ervaring leert dat een 'normale' response rate tussen de 10% tot 20% ligt voor digitale enquête. Voor dit onderzoek zijn drie enquêtes uitgevoerd over de periode 2020-2022. De response rates zijn met respectievelijk 37% in de nulmeting (402 respondenten), 29% in de tussenmeting (352 respondenten) en 22% in deze eindmeting (269 respondenten) hoog te noemen. Het betreft beleidsmedewerkers, beleidsadviseurs en andere betrokkenen uit verschillende lagen van het openbaar bestuur. Het merendeel van de respondenten is werkzaam voor een gemeente. Naast het openbaar bestuur zijn ook betrokkenen vanuit verschillende woningcorporaties en NGO's meegenomen bij deze enquête. Een lijst met gebruikte bronnen en gesproken personen is opgenomen in de bijlage.

3. Geselecteerde projecten

De Erfgoed Deal bestaat uit verschillende onderdelen: projectselectie en communicatie. Deze paragraaf gaat over de geselecteerde projecten. Via uitvoeringsprogramma's worden projecten gefinancierd. De selectie van projecten gebeurt twee keer per jaar. In totaal zijn over de drie jaren 36 projecten goedgekeurd, dekkend over de thema's klimaatadaptatie, duurzaamheid en energietransitie, stedelijke groei en krimp en de ondersteunende lijnen kennis en dialoog en omgevingsvisie. In de thema's 'Klimaatadaptatie' of 'Duurzaamheid en Energietransitie' zijn de meeste projecten goedgekeurd. Hierdoor ging het programmabureau na een aantal toekenningsrondes gericht zoeken naar projecten die binnen de minder sterk vertegenwoordigde thema's vallen. Uiteindelijk is er een evenwichtige spreiding van projecten over de thema's (Klimaatadaptatie: 9, Duurzaamheid: 10, Stedelijke groei en krimp: 10) en de ondersteunende lijnen (Kennis en dialoog: 5, Omgevingswet: 2) gerealiseerd. Door de verscherpte blik van het programmabureau neemt de kwaliteit van de aanvragen toe. Tegelijkertijd moesten er door deze aanpak ook goede projecten worden afgekeurd, omdat zij vielen binnen thema's die al goed vertegenwoordigd waren.

4. Governance en communicatie

Governance

Het programmabureau van de Erfgoed Deal bestaat uit tien programmamedewerkers. Zij begeleiden de projecten inhoudelijk, hebben het contact met de projecten en zorgen voor de uitvoering van de communicatie uitingen. De stakeholders vanuit het rijk, decentrale overheden en maatschappelijke organisaties zijn vertegenwoordigd in de stuurgroep en het ondersteuningsteam. De bestaande governancestructuur functioneert naar behoren om projecten uit te voeren en hierover te communiceren en is daarom ook geschikt voor de aankomende periode. Tegelijkertijd constateren we dat de inzet van het ondersteuningsteam geoptimaliseerd kan worden. Ook zal er met de actualisatie van de thema's opnieuw gekeken moeten worden naar de samenstelling van het ondersteuningsteam (en de stuurgroep). Naar verwachting zullen de volgende sectoren meer betrokken worden in de volgende programmaperiode: woningcorporaties, waterschappen, organisaties gericht op archeologie en de landbouwsector.

Communicatie

Er is in de afgelopen drie jaar een leeromgeving ontwikkeld om kennisdeling en inspiratie te stimuleren. De leeromgeving is een belangrijk onderdeel van de Erfgoed Deal. Met de leeromgeving wil het programmabureau de beweging op gang brengen om erfgoed vanzelfsprekend mee te nemen in de ruimtelijke transitieopgaven. Ervaringen die worden opgedaan in de projecten, dienen als input voor de leeromgeving. De activiteiten richten zich rechtstreeks op de projecten onder het uitvoeringsprogramma, of richten zich op ontwerpers en beleidsmakers op de drie hoofdthema's van de Erfgoed Deal. Er wordt dus ingezet op projectniveau en op systeemniveau.

Elk project deelt actief ervaringen met het bredere veld, door bijvoorbeeld bijeenkomsten, themawebinars of artikelen. Daarnaast heeft elk project een [kernkaart](#) met informatie over partners, financiën, leerpunten, opbrengsten, producten en meer. Naast de kernkaart is meer uitgebreidere informatie, waaronder de projectartikelen uit het tijdschrift DEAL!, te lezen op de website. Net als op projectniveau kunnen er op het systeemniveau verschillende activiteiten worden georganiseerd, zoals bijeenkomsten, cursussen, themawebinars of andere communicatievormen. Tevens dienen de website, de nieuwsbrieven, het tijdschrift en de podcast als een belangrijk kanaal om de meerwaarde van erfgoed bij een breder publiek onder de aandacht te brengen.

De huidige communicatieuitingen worden door de bestaande doelgroepen positief beoordeeld. De nieuwsbrief en de website hebben het grootste bereik onder de respondenten. Communicatieuitingen die bij een kleiner publiek bekend zijn, zoals de podcast en het tijdschrift, worden daarentegen het best gewaardeerd. Over de jaren blijkt dat er een groeiende behoefte is onder de respondenten om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Hierbij is men vooral opzoek naar goede voorbeelden op project niveau. De bestaande strategie van de Erfgoed Deal speelt hier met de leeromgeving goed op in. Geïnterviewden plaatsen als kanttekening dat het bereiken van geïnteresseerden buiten de erfgoed wereld lastig blijft. Dit zien we ook als we dieper op de enquête data ingaan. Project ontwikkelaars, vastgoedeigenaren en beleidsambtenaren die niet direct verantwoordelijk zijn voor erfgoed zijn minder bekend met de communicatieuitingen. Voor de toekomst blijft het een uitdaging om deze groep en de nieuwe doelgroepen goed te bereiken en te activeren.

5. Erfgoed en ruimtelijke opgaven

Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven

De respondenten is gevraagd in welke mate erfgoed wordt betrokken in projecten, jaarplannen en/of beleidstukken. In 2020 gaf 1 op de 3 respondenten aan dat dit altijd of bijna altijd het geval was. In 2022 is dit gegroeid naar bijna de helft van de respondenten. Over de jaren zien we dan ook dat de aandacht voor het combineren van erfgoed met ruimtelijke opgave over de gehele linie is toegenomen. Momenteel wordt erfgoed het meest gecombineerd met het thema omgevingsvisie. Bij het thema klimaatadaptatie zien we de sterkste groei. Voor de toekomst zien respondenten vooral kansen om erfgoed te combineren met de wooncrisis. Onder provincies en waterschappen is er specifiek interesse voor de opgaven op het gebied van natuur en stikstof. Uit de interviews met stakeholders concluderen we dat de Erfgoed Deal zich vanaf de start op de juiste thema's heeft gericht en met de gekozen thema's aansluit op de behoefte. Meerdere geïnterviewden geven aan dat de Erfgoed Deal een belangrijke rol heeft gespeeld in het leggen van nieuwe crossovers van erfgoed en ruimtelijke opgaven.

Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven in de praktijk

Het kan per project verschillen in welke mate en vanaf welk moment erfgoed binnen projecten wordt betrokken. De respondenten geven aan dat het meest wordt nagedacht over erfgoed tijdens de opstartfase van het project, de brainstorm en vergunningsfase.

Binnen organisaties zien we dat vooral de 'usual suspects' zich bezig houden met erfgoed. In 70% van de gevallen geven respondenten aan dat het binnen hun organisatie gaat om de afdelingen die zich bezig houden met ruimtelijke ordening, de omgevingswet en erfgoed. Wanneer specifieke kennis of kunde intern ontbreekt, of wanneer breder draagvlak gewenst is, kunnen externe partijen bij het project worden betrokken. Externe erfgoeddeskundigen zijn in 60% van de gevallen betrokken in de projecten.

Wijze waarop erfgoed wordt meegenomen in projecten

Erfgoed wordt meegenomen in projecten die cultuurhistorie zichtbaar maken, maar ook wordt erfgoed ingezet als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave. Daarnaast wordt erfgoed in projecten ingezet om een verhaal te vertellen en vormt erfgoed ook een inspiratiebron. Ten opzichte van de nulmeting zijn geen grote verschillen zichtbaar, al lijkt het zichtbaar maken van cultuurhistorie relatief vaker een reden om erfgoed mee te nemen in projecten.

Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen

Hoewel het meenemen van erfgoed in projecten niet door iedereen als meerwaarde wordt gezien, geeft de overgrote meerderheid (89% in zowel 2020 als 2022) van de respondenten aan dat het meenemen van erfgoed meerwaarde heeft gehad voor het project. Het eindresultaat van het project is volgens respondenten vaak beter door de erfgoedinclusieve aanpak.

Als belangrijkste overweging om erfgoed mee te nemen in projecten wordt genoemd dat erfgoed van lokaal of nationaal belang aanwezig was binnen het projectgebied. Daarnaast wordt aangegeven dat erfgoed de kwaliteit van het project vergroot en dat het een inspiratiebron vormt voor de ruimtelijke kwaliteit.

Erfgoed wordt echter nog niet in alle projecten mee genomen. Opvallend is de sterke toename van het aantal respondenten dat aangeeft dat er binnen de organisatie te weinig capaciteit en kennis aanwezig is. In 2022 geeft 44% aan dat capaciteit een limiterende factor is binnen de organisatie om de koppeling met erfgoed te maken. In 2020 was dit minder dan 20%. Dit punt speelt vooral bij gemeenten en bij provincies. De achterliggende reden (personeelstekorten) ligt uiteraard buiten de invloed van de Erfgoed Deal, maar heeft wel impact op toekomstige projecten.

Om erfgoed meer te betrekken in projecten zou aandacht besteed moeten worden aan het kenbaar maken van de kansen van erfgoed. Respondenten geven daarnaast als suggesties dat zij het meest zijn geholpen met goede voorbeelden en (structurele) financiering om erfgoed mee te nemen in de projecten. Op beide punten kan de Erfgoed Deal in de toekomst ook een belangrijke rol vervullen.

6. Successen en leerpunten

Om de Erfgoed Deal steeds te verbeteren en te monitoren is gevraagd in de enquête en de interviews gevraagd wat successen en leerpunten zijn.

Successen binnen de projecten

Vanuit de enquête zijn door de respondenten successen van projecten op het gebied van erfgoed te benoemen. Deze zijn hieronder opgenomen.

- **Een integrale aanpak: Erfgoed als 'verbindend instrument'**: De afstemming met verschillende afdelingen en stakeholders in een zo vroeg mogelijk stadium is hierbij een kernpunt. Belangrijk is ook dat afspraken over communicatie en betrokkenheid bij het vervolgtraject worden nagekomen door alle betrokkenen. Erfgoed wordt hiermee steeds vaker een integraal onderdeel van de totale belangenafweging. Ook uit de interviews blijkt dat erfgoed de integraliteit versterkt door het ontstaan van nieuwe crossovers van erfgoed.
- **Het draagvlak voor het beschermen van erfgoed neemt verder toe**: Respondenten geven aan dat er een groeiend draagvlak is voor het beschermen van erfgoed in de lokale omgeving en onder het bestuur. Positieve ervaringen werken wat dat betreft als een vliegwiel. Het delen van goede voorbeelden is daarom zowel intern als extern van grote waarde.
- **Bredere samenwerking biedt kansen om de meerwaarde te vergroten**: Toenemend draagvlak en een integrale afweging leidt ook tot samenwerking met de verschillende afdelingen en externe contacten. Een goede samenwerking binnen de gemeente (integraal) en met externe partijen (educatie, vrijwilligers en belangenorganisaties) draagt bij aan een goed project. Ook omwonenden worden regelmatig betrokken om mee te denken. De participatie loopt daardoor goed.
- **Erfgoed wordt steeds meer gezien als meerwaarde**: Het betrekken van erfgoed biedt niet alleen kansen voor de bescherming van het erfgoed zelf, maar biedt ook kansen om waarde en kwaliteit toe te voegen aan het project. Geïnterviewden geven aan de indruk te hebben dat erfgoed steeds meer wordt gezien als inspiratiebron en bron van kwaliteit en identiteit. Het wordt dus gezien als een meerwaarde en een kans.

Leerpunten

Daarnaast werden de volgende leerpunten geïdentificeerd:

- **Er is een groeiend capaciteitsgebrek waardoor het erfgoed belang onvoldoende is geborgd:** Het gebrek aan capaciteit bij uitvoerende organisaties zien we sterk toenemen over de drie metingen. Door een gebrek aan tijd en een hoge doorloop van personeel is er soms een gebrek aan kennis om de koppelkansen met erfgoed binnen de organisatie te identificeren.
- **Het belang van het Erfgoed raakt ondergeschikt in de uitvoering:** Dat erfgoed bij de opstartfase vaker aandacht krijgt betekent niet dat het belang van erfgoed is geborgd in de uitvoering. Respondenten hebben het gevoel dat ze niet altijd als gelijkwaardige partner worden beschouwd. Bij het sluiten van compromissen komt het erfgoed belang in het geding. Een betere borging van erfgoed zou juist moeten resulteren in een win-win situatie.
- **Financiering blijft een uitdaging: Het** behouden en onderhouden van erfgoed kan additionele kosten met zich meebrengen. Restauratie is immers kostbaar. Daarnaast bestaat de kans dat er meerkosten ontstaan in verband met archeologie. Financiering van erfgoedprojecten blijft bij respondenten daarom een punt van aandacht. Om de financiële risico's te verminderen hebben enkele respondenten behoefte aan inzicht in de financiële mogelijkheden. Daarnaast is er onvoldoende zicht op de diverse geldstromen die voor zo'n project aangevraagd kunnen.
- **Erfgoed wordt niet altijd tijdig betrokken:** Wanneer erfgoed pas in een later stadium bij het project betrokken wordt is het erg lastig het belang van erfgoed voldoende in het project tot uiting te brengen. De kans is groot dat er dan onvoldoende of zelfs geen inbreng mogelijk is, omdat de erfgoeddeskundige met voldongen feiten wordt geconfronteerd.
- **Erfgoed wordt nog steeds als belemmering gezien:** Niet iedere respondent ziet erfgoed als een kans. Het wordt door sommige respondenten binnen onze enquête nog gezien als een potentiële belemmering. Erfgoed staat soms op gespannen voet met financieel/economische belangen. Het is soms dan ook aantrekkelijk de korte termijn voorkeur te geven boven de lange termijn. In een dergelijk geval kan erfgoed daarom ondergeschikt gemaakt worden aan andere onderwerpen.
- **Huidige selectie van projecten is op termijn niet houdbaar:** Momenteel wordt er veel tijd gestopt in de beoordeling van project aanvragen. Met de voortzetting van de Erfgoed Deal is de huidige opzet niet houdbaar omdat er enerzijds sprake is van een groeiend aantal project aanvragen van goede kwaliteit en anderzijds er minder capaciteit beschikbaar is bij het programma bureau voor de selectie van aanvragen. Herziening is daarom noodzakelijk.
- **Groeiend belang om partners te betrekken:** In de nieuwe periode zijn er minder middelen beschikbaar voor de Erfgoed Deal. Het ligt voor de hand om partners actiever in te zetten om de impact van de Erfgoed Deal te optimaliseren. Gezien de actualisatie van de thema's is het tevens een goed moment om bestaande banden te versterken en nieuwe partners aan te haken.

7. Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

De doelstellingen van de Erfgoed Deal zijn enerzijds om te komen tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed aan de gestelde ruimtelijke opgaven, en anderzijds het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk.

Vanuit de Erfgoed Deal is actief ingezet om te komen tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed aan de ruimtelijke opgaven. Er is actief ingezet om de thema's van de Erfgoed Deal zo breed mogelijk af te dekken met projecten. De gekozen thema's van de Erfgoed Deal werden, zeker in de beginperiode van het programma, als vooruitstrevend ervaren waarbij nieuwe cross overs zijn ontstaan tussen erfgoed en ruimtelijke opgaven. De Erfgoed Deal heeft 36 voorbeeld projecten opgeleverd die elk op hun eigen manier zijn opgenomen in de leeromgeving. Samenvattend kunnen we concluderen dat de Erfgoed Deal doeltreffend is geweest over de programmaperiode in het maken van een grotere verbinding tussen erfgoed en de ruimtelijke opgaven.

Vanuit de interviews ontstaat dan ook unaniem een positief beeld over de Erfgoed Deal. En ook vanuit de enquête blijkt dat het instrument, de geleverde voorbeelden en de communicatie hierover zeer worden gewaardeerd. Deze waardering blijkt ook uit de gezamenlijke inzet van de projectpartners om tot verlenging van het programma over te gaan. Tegelijkertijd zien we ook dat externe factoren er voor zorgen dat erfgoed nog niet altijd overwogen wordt in ruimtelijke opgaven. De voornaamste reden hiervoor is het groeiend capaciteitsgebrek bij betrokken organisaties, in het bijzonder bij gemeenten. Zij geven aan dat zij niet meer beschikken over voldoende tijd, kennis en kunde om erfgoed altijd bij de ruimtelijke opgaven te betrekken. Ondanks dat dit buiten de invloedssfeer van de Erfgoed Deal ligt, zorgt dit er wel voor dat in de uitvoeringspraktijk nog winst te behalen is. Daarnaast denken de evaluatoren dat voor de volgende programmaperiode de doeltreffendheid vergroot kan worden op het gebied van de betrokkenheid van de partners. Door de partners meer mee te nemen in de resultaten van het programma, kan de bekendheid van het programma verder vergroot worden.

Beantwoording van de onderzoeksvragen

Erfgoed als instrument voor ruimtelijke opgaven

Over de jaren heen zien we een groeiend besef over de meerwaarde van het meenemen van erfgoed bij ruimtelijke opgaven. Binnen gemeenten wordt erfgoed dan ook steeds vaker meegenomen in deze projecten. Het betreft hier vaak projecten in combinatie met de omgevingsvisie. Waterschappen en woningcorporaties betrekken erfgoed minder vaak in hun ruimtelijke opgaven dan gemeenten. Bij de waterschappen zien we hier wel een verschuiving. Zij vinden het betrekken van Erfgoed bij hun ruimtelijke opgaven meer van belang dan dat zij dit deden ten tijde van de eerdere metingen. De communicatie richting deze doelgroep lijkt dan ook zijn vruchten af te werpen. Daarnaast heeft het takenpakket van waterschappen in toenemende mate een overlap met de thema's van de Erfgoed Deal zoals klimaatadaptatie.

Bij woningcorporaties geldt dat zij ten opzichte van de eerdere metingen weinig verandering hebben in het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Hierbij moet wel de opmerking gemaakt worden dat hun rol veel meer op objectniveau ligt dan op gebiedsniveau. Daarnaast zijn woningcorporaties aan regels gebonden die het lastig maken om erfgoed inclusief te werken. Omdat woningcorporaties een belangrijke rol spelen bij gebiedsontwikkelingen en woningbouw een geactualiseerd thema is voor de Erfgoed Deal, is het aan te bevelen om ze (nog) actiever bij de Erfgoed Deal te betrekken. Het intensiveren van de band met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) ligt daarom ook voor de hand.

Erfgoed Deal stimuleert combinatiemogelijkheden tussen erfgoed en maatschappelijke opgaven

Wij zien een groei in het meenemen van erfgoed in de maatschappelijke thema's van dit moment. Zo wordt binnen het thema energietransitie en duurzaamheid een sterke stijging zichtbaar in het aantal projecten waarbij erfgoed wordt betrokken. Ook het onderwerp stedelijke groei en krimp wordt steeds vaker gekoppeld aan het erfgoed. De koppeling met de omgevingsvisie is in vergelijking met de eerdere metingen verminderd. Dit komt waarschijnlijk omdat in veel gemeenten de voorbereidingen voor de omgevingswet in een afrondende fase terecht zijn gekomen.

De Erfgoed Deal bindt de bredere ruimtelijke opgaven en de rol die erfgoed daarin kan spelen aan elkaar. Uit de interviews blijkt dat de Erfgoed Deal ervoor heeft gezorgd dat er nieuwe crossovers zijn ontstaan binnen het combineren van erfgoed en ruimtelijke opgaven. Waar eerder vaak vanuit objecten werd gedacht, wordt er nu meer dan voorheen op gebiedsniveau gekeken. Dit geldt zeker bij de thema's klimaatadaptatie, duurzaamheid en energietransitie. Voor het thema stedelijke groei en krimp blijkt het geld wat beschikbaar is vanuit de Erfgoed Deal te weinig te zijn om op een regionaal gebiedsniveau te investeren. Om deze reden wordt er nu vooral gezocht naar projecten die op een lokaal gebiedsniveau het verschil kunnen maken, zoals parken en scholen.

Participatie van partners

Erfgoed wordt in de meeste gevallen in de beginfase van een project betrokken zoals tijdens de brainstormfase, tijdens het formuleren van de opgaven en tijdens het vergunningstraject. Een belangrijke factor in het moment van betrokkenheid is de binnen het projectteam beschikbare kennis en kunde op gebied van erfgoed. Wanneer de kennis en kunde ontbreekt wordt erfgoed over het algemeen later bij het project betrokken. Hierbij wordt vaak externe deskundigheid ingehuurd. Het groeiende capaciteitsprobleem bij gemeentelijke organisaties is een obstakel om erfgoed ook daadwerkelijk mee te nemen in projecten. Door gebrek aan capaciteit worden erfgoed belangen niet altijd geborgd en worden er compromissen gemaakt. Dit is een opgave die niet alleen door de Erfgoed Deal kan worden opgepakt, maar ook op landelijk en lokaal niveau aandacht verdient.

Erfgoedinclusieve projecten kennen vaak betrokkenheid van verschillende afdelingen en organisaties. Vanuit de eigen organisaties worden veelal de afdelingen die zich bezighouden met erfgoed, ruimtelijke ordening en de omgevingswet bij dergelijke projecten betrokken. Over de jaren zien we dat de verantwoordelijkheid van erfgoed langzaam verbreed. We zien een groeiende betrokkenheid van duurzaamheidsafdelingen en het openbaar bestuur. Deze ontwikkeling is positief omdat het belang van erfgoed hierdoor door meer mensen wordt erkend en de integraliteit wordt bevorderd.

Kansen en risico's voor een succesvolle uitvoering

Erfgoed wordt steeds meer ingezet als een instrument voor een integrale aanpak van ruimtelijke opgaven. Voor een succesvolle uitvoering zijn een aantal aspecten van belang. Allereerst is van belang dat er voldoende draagkracht is voor een integrale aanpak waarbij ook erfgoed wordt meegenomen. Wanneer het meenemen van erfgoed als meerwaarde wordt gezien heeft het een belangrijkere rol in het planvormingsproces. Daarnaast is het belangrijk dat erfgoed al vroegtijdig in het proces en ook in synergie met andere onderwerpen wordt opgepakt. Door een brede aanpak kan de maatschappelijke meerwaarde van het project worden vergroot.

Binnen veel projecten zitten uitdagingen die zijn verbonden aan het meenemen van erfgoed. In zekere zin is dit een spiegel van de succespunten die hierboven zijn aangekaart. Zo loopt een project moeilijker als er te weinig capaciteit beschikbaar is, zowel in tijd als in kennis en kunde en in de ontwerp- en uitvoeringsfase. Ook zal het meenemen van erfgoed in het project belemmerd worden wanneer erfgoed niet als meerwaarde, maar juist als potentieel struikelblok wordt gezien. Dat kan bijvoorbeeld wanneer partijen de financiële risico's te hoog inschatten of wanneer ze inhoudelijk afschrikken door de beschermde status van monumenten. Daarnaast kan samenwerking tussen de verschillende partijen een moeilijkheid vormen binnen de projecten. Niet alle betrokken partijen zullen immers hetzelfde doel nastreven.

Communiceren met stakeholders

Het programmabureau heeft veel innovatieve communicatiemethoden ingezet om de diverse partners en stakeholders te bereiken. Ondanks dat er door COVID-19 veel digitale communicatie uitingen waren tijdens de uitvoeringsperiode is de communicatie sterk ontwikkeld en verbeterd over tijd. Er bestaat een brede behoefte om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Dit geldt in het bijzonder voor het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven en de mogelijke combinaties van erfgoed om mee te nemen in ruimtelijke opgaven.

Aanbevelingen

Het programma is verlengd met een nieuwe periode. Om deze verlenging te optimaliseren ten opzichte van de eerdere ronden, hebben wij de volgende aanbevelingen.

1. Inventariseer nieuwe stakeholders op basis van de aangescherpte thema's

Voor de toekomst kunnen de huidige communicatieuitingen worden voortgezet. Met het herformuleren van de focusgebieden van de Erfgoed Deal voor de aankomende periode, is het wel aan te bevelen om nieuwe stakeholders te identificeren. Naar aanleiding van deze inventarisatie kunnen er nieuwe contacten worden gelegd (bijvoorbeeld met landbouw partijen en het ministerie van EZK) of bestaande banden verder worden aangehaald (denk aan woningcorporaties, waterschappen, ministerie van OCW, BZK, IenW en LNV).

2. Overweeg een uitbreiding van het ondersteuningsteam

Met de verlenging van Erfgoed Deal wordt de thematische focus verlegd en krijgen woningbouwcorporaties, de landbouwsector, waterschappen en organisaties gericht op archeologie een grotere rol. Een deel van deze nieuwe achterban heeft erfgoed niet van nature op het netvlies staan. Om deze groep te bereiken is het van belang de belangrijke spelers binnen deze sectoren te identificeren, actief te benaderen en aan te laten haken. De governance met het ondersteuningsteam kan worden ingezet om de communicatie richting deze groepen en hun achterban te versterken. Momenteel bestaat de ondersteuningsteam uit een mix van ambtenaren en bestuurders. Gezien de brede maatschappelijke opgaves die de Erfgoed Deal probeert te adresseren lijkt een mix wederom voor de hand te liggen.

3. Zet het ondersteuningsteam meer in als ambassadeurs voor het programma

De rol en de taken van het ondersteuningsteam zijn op dit moment niet bij alle leden helder. Tegelijkertijd is er vanuit het veld wel behoefte om op actieve wijze betrokken te zijn bij het programma. Een herpositionering van het ondersteuningsteam kan helpen om het programma bij een bredere achterban bekend te krijgen. Hiervoor kunnen de leden van het ondersteuningsteam meer als ambassadeurs worden ingezet. Organiseer om dit voor elkaar te krijgen een bijeenkomst met het ondersteuningsteam waar goede voorbeelden worden gedeeld en waar een netwerkbijeenkomst voor de stakeholders aan vast hangt.

4. Blijf focussen op het activeren van passieve stakeholders

De leeromgeving met de webinars, de kernkaarten en de podcast worden zeer gewaardeerd door stakeholders. Tegelijkertijd is er een grote groep stakeholders die aangeeft geen tijd te hebben voor het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven én waarbij het belang van erfgoed niet helder is. Dit zijn vaak de personen die deels of helemaal niet verantwoordelijk zijn voor erfgoed. Het kan van meerwaarde zijn om een communicatiestrategie op te stellen voor de verschillende doelgroepen en hier de uitingen op aan te passen. Ook kan er meer nagedacht worden over hoe er binnen organisaties gezorgd kan worden voor kennisdeling, door bijvoorbeeld de 'ambassadeurs' vanuit het ondersteuningsteam of betrokkenen vanuit het erfgoedveld. Dit laatste is op dit moment nog niet optimaal ingezet. In de communicatiestrategie moet ook nagedacht worden over de houdbaarheid van resultaten en de bruikbaarheid van de content op langere termijn.

5. Zet de Erfgoed Deal meer in als strategisch instrument

Op dit moment wordt de Erfgoed Deal volledig gefinancierd door het ministerie van OCW. Dit terwijl er ook op integrale wijze gewerkt wordt aan het behalen van de doelstellingen van andere ministeries (I&W, LNV, BZK). Om die reden is het wenselijk om de banden te versterken met de ministeries. Ga hierbij in gesprek over de meerwaarde van de Erfgoed Deal ook voor hun strategisch beleid. Doe dit door koppelingen te maken met het beleid van de andere ministeries en de inzet van de Erfgoed Deal. Op deze wijze kan wellicht ook op meer integrale wijze financiering voor de projecten worden verkregen.

6. Denk na over een houdbare beoordelingsmethode, waarbij projecten eerder duidelijkheid krijgen

De huidige opzet van de Erfgoed Deal, waarbij een intensieve samenwerking tussen programmabureau en aanvrager centraal staat, heeft ervoor gezorgd dat ingediende projectaanvragen kwalitatief steeds beter zijn geworden. Dit is een positieve ontwikkeling, maar maakt projectselectie ingewikkelder en tijdsintensief. Tegelijkertijd staat dit model onder druk, doordat er minder middelen beschikbaar zijn en de aanvragen kwalitatief ook steeds beter worden. Het is voor zowel het programmabureau, als voor de projecten dan ook van belang om zo snel mogelijk duidelijk te hebben of financiering via de Erfgoed Deal mogelijk is. Dit kan onder meer door het afwegingskader aan te scherpen. Denk ook goed na over de projectselectie voor de komende periode, waarbij met name de nieuwe thema's worden geborgd. Dit kan ook betekenen dat er op andere thema's minder mogelijk is. Het is zaak dit ook tijdig te communiceren om teleurstellingen achteraf te voorkomen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

Erfgoed Deal richt zich op de verbinding van erfgoed met de grote ruimtelijke opgaven

Het kabinet heeft een bedrag van € 20 miljoen uitgetrokken voor de jaren 2019-2022 om met de Erfgoed Deal met behulp van erfgoed oplossingen te zoeken voor de grote ruimtelijke opgaven: energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp en daarbij behorende uitdagingen. De Erfgoed Deal is een samenwerkingsverband tussen de ministeries OCW, BZK, IenW en LNV, Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Federatie Grote Monumentengemeenten, Federatie Instandhouding Monumenten, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LandschappenNL, het Rijksvastgoedbedrijf en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit.

Via het uitvoeringsprogramma wordt vorm gegeven aan de Erfgoed Deal en door inzet en ondersteuning vanuit het programmabureau. Het programmabureau is eveneens verantwoordelijk voor het inzichtelijk maken van de voortgang en het doelbereik van de Erfgoed Deal. Door drie metingen (aan de start van het programma, tussentijds en aan het eind) kan over de periode van 3 jaar worden bezien of de inspanningen hebben geleid tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed met de gestelde ruimtelijke opgaven en het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk.

Deze rapportage geeft de resultaten weer van de eindevaluatie die is uitgevoerd in de winter 2022/2023. Deze meting volgt op de nulmeting en de tussenmeting die zijn uitgevoerd in de eerste helft van 2020 en in het najaar van 2021.

1.2 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen zijn voor deze evaluatie van belang, waarbij er in deze eindevaluatie wordt bekeken wat het effect is geweest over de afgelopen drie jaar:

1. Hoe denken betrokkenen over erfgoed in relatie tot de ruimtelijke opgaven?
1. Wordt bij het vormgeven van de ruimtelijke opgaven überhaupt nagedacht over erfgoed?
2. Welke afweging wordt gemaakt als erfgoed wordt betrokken, welk thema is het belangrijkste?
3. Waarom wordt geen erfgoed betrokken bij de ruimtelijke opgaven?
4. Op welke manier wordt erfgoed betrokken bij de ruimtelijke opgaven?
5. Is erfgoed wel eens een doorslaggevende factor en op welke manier?
6. Wat is er nodig om erfgoed te betrekken bij de ruimtelijke opgaven?
7. Wordt er integraal gewerkt in de gemeente tussen de disciplines uit de Erfgoed Deal?
8. Zijn er projecten waarbij erfgoed en ruimtelijke opgaven worden gecombineerd?
9. Waar loopt men tegenaan?
10. Wat zijn goede voorbeelden?
11. Hoe wordt erfgoed wel bij jullie meegenomen in de ruimtelijke opgaven?
12. Levert dat meerwaarde op?
13. Waren de juiste partijen betrokken?
14. Vragen over de leeromgeving (wat verwacht men) en hoe wil men leren?

Ten opzichte van de nulmeting zijn er in de tussenevaluatie twee vragen toegevoegd:

15. Met welke communicatieuitingen zijn betrokkenen bekend?

16. Hoe worden de communicatieuitingen door betrokkenen gewaardeerd?

Ten opzichte van de tussenevaluatie is in deze eindevaluatie een vraag toegevoegd over de thema's waarop de Erfgoed Deal zich in de toekomst zou moeten focussen.

1.3 Werkwijze en inkadering

In deze paragraaf wordt beknopt de werkwijze weergegeven voor de uitvoering van de monitoring van de Erfgoed Deal. Voor meer uitgebreide informatie verwijzen we naar de uitvoeringsleidraad die eerder door Ecorys is opgesteld.

Methoden voor de dataverzameling

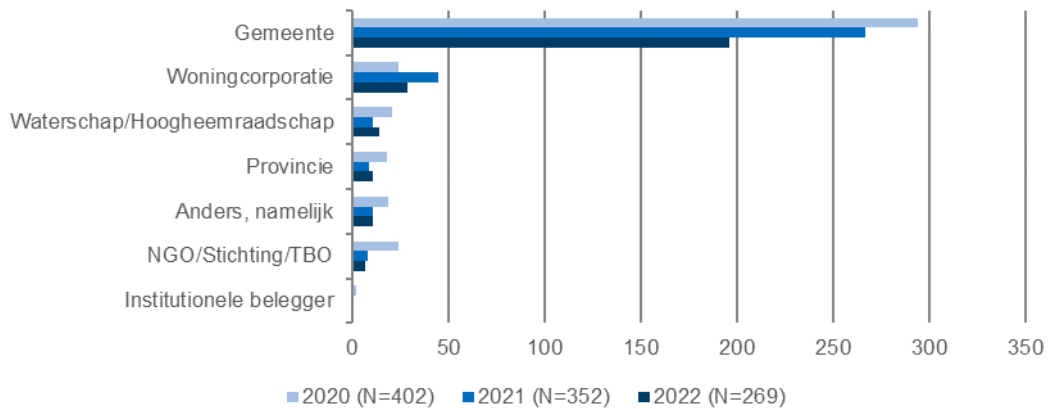
Er zijn een aantal onderzoeksmethoden gebruikt voor de uitvoering van deze eindmeting. Net als in de eerdere metingen is een [enquête](#) onder betrokkenen uit het veld uitgezet om te bezien in hoeverre erfgoed onder meer wordt betrokken bij het oplossen van ruimtelijke opgaven dan voorheen. Om nog meer inzicht te krijgen in de causaliteit tussen de projecten in de Erfgoed Deal en de gevonden resultaten (en de verklaringen hierbij) zijn [verdiepende casestudies](#) uitgevoerd. Binnen deze case studies gaan we nader in op de projecten binnen de Erfgoed Deal die zijn gestart in de programmaperiode. Hiervoor is een aantal projecten geselecteerd. We volgen deze projecten door de verschillende metingen heen. Deze informatie is aangevuld met [interviews](#) met de netwerkers vanuit het programmabureau.

Respons op de enquête

De respons op de uitgezette enquête is een belangrijke bron voor de eindrapportage. De enquête is in het najaar van 2022 ingevuld door 269 personen die vanuit hun professionele achtergrond betrokken zijn bij erfgoed. Op basis van deze respons kunnen we goede uitspraken doen over de huidige rol van erfgoed in ruimtelijke opgaven en de verandering die hierin is opgetreden over de afgelopen periode.

De respondenten zijn onder andere beleidsmedewerkers, beleidsadviseurs en andere betrokkenen uit verschillende lagen van het openbaar bestuur. Zij beslaan hiermee een breed veld. Het merendeel van de respondenten is werkzaam voor een gemeente. Naast het openbaar bestuur zijn ook betrokkenen vanuit verschillende woningcorporaties en ngo's meegenomen bij deze enquête. In navolgende figuur is de verdeling van de achtergrond van de respondenten weergegeven van de verschillende metingen in 2020, 2021 en 2022.

Figuur 1.1 Type organisatie respondenten over de jaren

In tabel 1.1 is de respons per type organisatie ten opzichte van het aantal verstuurd uitnodigingen te zien. Op basis van onze ervaring met enquêtes verwachten wij over het algemeen een respons van 10% tot 20% op digitale enquêtes. Over alle drie de metingen zaten we daar (ver) boven. We zien wel een afname van de respons gedurende de jaren, welke te verklaren is door eenzelfde vragenlijst die steeds opnieuw ingevuld moest worden. Hierdoor kunnen mensen het idee hebben dat zij deze reeds ingevuld hebben. Ngo's, Institutionele beleggers en woningcorporaties blijven iets achter met de respons. Dat kan verklaard worden doordat erfgoed niet tot de kerntaken van deze organisaties behoort.

Het responsoverzicht in tabel 1.1 laat ook zien dat gemeenten relatief sterk vertegenwoordigd. Dit heeft een aantal redenen. Er zijn relatief veel gemeenten, terwijl Nederland slechts 12 provincies heeft. Daarnaast spelen gemeenten een belangrijke rol in het betrekken van erfgoed bij ruimtelijke opgaven. De deelnemende gemeenten zijn sterk geografisch gespreid: gemeenten vanuit alle delen van het land hebben aan de enquête deelgenomen.

Tabel 1.1 Respons per type organisatie

Type organisatie	Aantal verstuurd uitnodigingen	Aantal respondenten	Respons (%) in 2022
Gemeente	798	196	25%
Ngo/Stichting/Tbo	64	7	11%
Woningcorporatie	269	29	11%
Waterschap/Hoogheemraadschap	20	14	70%
Provincie	32	11	34%
Institutionele belegger	7	1	14%
Anders	18	11	61%
Totaal 2022	1.208	269	22%
Totaal 2021	1.211	352	29%
Totaal 2020	1.084	402	37%

1.4 Leeswijzer

Dit evaluatierapport geeft in een aantal hoofdstukken de uitkomsten weer van de eindmeting. Er wordt hierbij ook steeds gerefereerd naar de uitkomsten vanuit de nul- en tussenmeting, waardoor de ontwikkelingen inzichtelijk worden gemaakt. De inhoud van de hoofdstukken is als volgt:

- In [hoofdstuk 2](#) beschrijven we recente ontwikkelingen en de projecten die tot nu toe worden gefinancierd.
- [Hoofdstuk 3](#) is gericht op ervaringen van betrokkenen met de governance en communicatie uitingen van de Erfgoed Deal.
- [Hoofdstuk 4](#) laat de uitkomsten van de enquête onder de doelgroep zien. Dit hoofdstuk geeft de ontwikkeling weer ten opzichte van de eerdere metingen. We beantwoorden welk aandeel van de doelgroep erfgoed betreft in ruimtelijke opgaven, en op welke manier dat gebeurt en hoe dit zich heeft ontwikkeld over de tijd.
- [Hoofdstuk 5](#) gaat over successen en leerpunten voor het betrekken van erfgoed en voor de uitvoering van het programma en hoe deze zijn verschoven over de tijd. Dit hoofdstuk kijkt ook vooruit naar de nieuwe programmaperiode.
- In [hoofdstuk 6](#) worden de hoofdvragen beantwoord.

Het rapport wordt voorafgegaan door een [samenvatting](#). In de [bijlagen](#) zijn verdere detailleringen opgenomen.

2 Beleidscontext

2.1 Noodzaak voor de Erfgoed Deal

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap stelde in de Cultuurbrief van 2018 dat er extra geïnvesteerd zal worden in erfgoed. De beweegredenen voor de aanzienlijke investering waren de instandhouding van erfgoed voor huidige en toekomstige generaties en het verwezenlijken van historisch-democratisch bewustzijn.¹ De totale kosten werden geraamd op €325 miljoen euro.

De Erfgoed Deal maakte deel uit van deze aankondiging en heeft als doel om erfgoed te betrekken bij grote transitie-opgaven zoals de energietransitie, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp. In samenwerking met lokale overheden en erfgoedorganisaties zijn gemeenschappelijke ambities omgezet in uitvoeringsprojecten. Naast het verbinden van erfgoed en grote transitie-opgaven, biedt de Erfgoed Deal ook de mogelijkheid om de hoge culturele en historische waarde van erfgoed in te zetten voor het behoud van de identiteit van regio's.²

De instandhouding en restauratie van erfgoed kan door monumenteigenaren gezien worden als knelpunt, voornamelijk bij langdurig onderhoud van grote monumenten. Eigenaren kunnen namelijk in afnemende mate zelfstandig het onderhoud bekostigen. Daarentegen ervaren lokale overheden zoals gemeenten de positieve effecten van erfgoed voor hun lokale economie, toerisme en onderwijs³. De Erfgoed Deal kan hier een impuls aan geven door zowel monumenteigenaren als lokale overheden te stimuleren om in hun erfgoed te investeren.

Bovendien werd in de Erfgoedbalans uit 2017 ondervonden dat een bredere blik op erfgoed onmisbaar is. Aldus moet er niet alleen naar de instandhouding en restauratie van erfgoed gekeken worden, maar ook naar de verbindende kracht van erfgoed met de opgaven van de toekomst.⁴ De Erfgoed Deal speelt in op deze behoefte en biedt mogelijkheden om erfgoed op creatieve wijze te verbinden met toekomstige opgaven.

2.2 Doelen van de Erfgoed Deal

De Erfgoed Deal heeft het volgende doel:

*'Vanuit de kracht van het erfgoed dragen we bij aan de realisatie van de transities en opgaven in de leefomgeving. We willen een uitvoeringspraktijk waarin erfgoed en de inrichting van de leefomgeving elkaars bondgenoten zijn, zodat we een waardevolle en met zorg vormgegeven leefomgeving creëren waarin ons verleden tastbaar is en waar we ons (ook in de toekomst) verbonden mee voelen.'*⁵

¹ Cultuur in een open samenleving, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 12 maart 2018.

² Tweede Voortgangsrapportage: Actieplan Bevolkingsdaling, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 14 november 2018.

³ Erfgoed telt: De betekenis van erfgoed voor de samenleving, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 22 juni 2018.

⁴ Erfgoedbalans 2017, 9 februari 2017.

⁵ Werkplan Erfgoed Deal, 2020.

2.3 Voorziene voortzetting

De Erfgoed Deal is de afgelopen jaren ingezet als instrument voor de uitvoering van projecten gericht op transitie betreffende klimaatadaptatie, duurzaamheid en stedelijke groei en krimp. Hiermee hebben de projecten van de Erfgoed Deal als doel om als voorbeeld en inspiratie te dienen voor de uitvoering van dergelijke projecten. De projecten van de Erfgoed Deal bieden namelijk inzicht in een breed spectrum aan opgedane kennis en ervaring door verschillende communicatie uitingen. Deze kennisdisseminatie vormt gezamenlijk met de projectrealisatie een belangrijke doelstelling van de Erfgoed Deal.

De verlenging van de Erfgoed Deal wordt door het programmabureau en de partners gezien als noodzakelijk doordat alleen via een verlenging de doelstellingen van de Erfgoed Deal behaald kunnen worden⁶. Daarnaast uiten partnerorganisaties dat de Erfgoed Deal van maatschappelijk belang is doordat het zichtbaar bijdraagt aan kernpunten in het nieuwe regeerakkoord betreffende de transitie rondom klimaatadaptatie, duurzaamheid en stedelijke groei en krimp. Deze transitie zijn inmiddels in volle gang waardoor een groeiend aantal partijen zich wil aansluiten bij de Erfgoed Deal. Door de groeiende belangstelling neemt de kwaliteit van de projecten toe en de kennisdeling is toegenomen. Vanwege het hoge aantal ingediende projecten is er zelfs sprake van een overvraag. Samenvattend zijn het maatschappelijk belang, draagvlak, de kwaliteit en kennisdeling sterk toegenomen gedurende de afgelopen jaren. Het programmabureau en partners verwachten dat deze ontwikkelingen gestaag zullen doorzetten de komende jaren.⁷ Om deze reden is de Erfgoed Deal eind 2022 verlengd door de staatssecretaris voor Cultuur en Media. De looptijd van de verlenging betreft de jaren 2023-2025 en er is €12,5 miljoen voor beschikbaar gesteld. Dit is inclusief de €500.000 die de staatssecretaris heeft toegezegd aan de ErfgoedDeal vanuit de middelen voor het onderzoeksplatform archeologie.⁸

Voor de verlenging zijn de partners van de Erfgoed Deal met elkaar in gesprek over de ambities voor de komende jaren en eventuele thematische wijzigingen. De uitkomsten worden in het voorjaar vastgelegd in een addendum op de Erfgoed Deal. Duidelijk is dat het streven van de Erfgoed Deal hetzelfde blijft, namelijk het faciliteren van uitvoeringsprojecten die erfgoed betrekken bij transitie en opgaven in de leefomgeving. Het combineren van erfgoed en ontwerp biedt de mogelijkheid tot verrijking en tilt de uitvoering naar een hoger niveau. Op deze manier beweegt het programma mee met de actuele transitie die op dit moment leven in de maatschappij. Partners van de Erfgoed Deal hebben suggesties geboden voor het aanscherpen van de thematiek zodat er blijvend een passende aansluiting is bij de bestaande transitie in de leefomgeving.⁹ In algemene zin zijn de huidige thema's van de Erfgoed Deal nog steeds voldoende passend en zijn er slechts een accentverschuiving in de hoofdthema's nodig. Zo dragen partners de energietransitie, natuur- en stikstofopgaven en de woonopgave aan als mogelijke thematische wijzigingen.¹⁰

In het voorjaar van 2023 zullen er nadere gesprekken plaatsvinden tussen het programmabureau en haar partners over de verlenging en zal het addendum van de Erfgoed Deal ondertekend worden. Vervolgens zal het programmabureau in gesprek gaan met de initiatiefnemers van projecten. In september 2023 zal een nieuwe indieningsronde plaatsvinden.¹¹

⁶ Brief Verlenging programma Erfgoed Deal, Federatie Instandhouding Monumenten (FIM), 25 maart 2022

⁷ Brief Verlenging programma Erfgoed Deal, Federatie Instandhouding Monumenten (FIM), 25 maart 2022

⁸ Beleidsreactie op het advies van de Raad voor Cultuur over 'Archeologie bij de tijd', Staatssecretaris van OCW, 8 november 2023

⁹ Gesprekmemorandum actualisatie Erfgoed Deal 2023-2025, 20 december 2022.

¹⁰ Brief Verlenging programma Erfgoed Deal, Federatie Instandhouding Monumenten (FIM), 25 maart 2022

¹¹ Verlenging Erfgoed Deal 2023-2025, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 20 december 2022.

3 Erfgoed Deal: activiteiten en projecten

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke activiteiten sinds 2020 worden uitgevoerd om het doel van de Erfgoed Deal te bereiken. Daarbij gaan we allereerst in op de ontwikkelingen van de Erfgoed Deal ten opzichte van de eerdere metingen. Vervolgens beschrijven we de thematische opzet van de Erfgoed Deal en de projecten die sinds het begin van de Erfgoed Deal zijn toegekend. Hierbij geven we een update van de projecten die in de eerdere metingen zijn opgenomen. Aanvullend is een selectie opgenomen van projecten die in 2022 zijn gestart.

3.2 Ontwikkelingen in de Erfgoed Deal

Het programma kende in de evaluatieperiode een opstartfase (ten tijde van de nulmeting) en een uitgebreide uitvoeringsfase waarbij de nodige hindernissen overwonnen moesten worden. Dit was met name op het gebied van communicatie ten tijde van de coronapandemie. Niettemin is de Erfgoed Deal in de afgelopen periode een begrip geworden binnen de erfgoedwereld. In de verschillende gesprekken die wij gevoerd hebben, werd steeds het belang van de Erfgoed Deal als instrument genoemd. Dit heeft ook geleid tot voortzetting van het programma. Deze paragraaf gaat nader in op de ontwikkelingen sinds het begin van het programma.

Leeromgeving

In de eerdere metingen kwam naar voren dat de behoefte aan de Leeromgeving groot is. Tegelijkertijd waren er sinds het begin van de coronapandemie in 2020 hindernissen te overwinnen. Oorspronkelijke ideeën voor de leeromgeving konden in mindere mate worden uitgevoerd. Echter opereerde het programmabureau flexibel en nieuwe ideeën werden gevormd. Het programmabureau ontwikkelde een podcast ('Verborgen in het volle zicht'), het tijdschrift ('DEAL! Erfgoed als vaste waarde voor de toekomst'), drie rondes intervisiewebinars voor de projecten en een reeks van vier inhoudelijke webinars over droogte, verduurzaming cultuurhistorisch corporatiebezit en erfgoed inzetten als kans voor krimp en duurzaamheid. Ook toen de coronapandemie in rustiger vaarwater kwam, werden deze communicatiemiddelen voortgezet omdat de eerdere inzet ervan zich succesvol bewezen had.

Ondermeer naar aanleiding van de nulmeting waarin de suggestie gedaan werd om bij de acties in het kader van de leeromgeving speciale aandacht te besteden aan partijen waarvan erfgoed geen primaire taak is (waterschappen en woningcorporaties, via koepelorganisaties), werd gewerkt aan een communicatiestrategie voor de Leeromgeving en aan een plan van aanpak voor het benaderen van beleidsmedewerkers uit andere velden en andere doelgroepen. Dit is in het vervolg van het programma opgepakt en de verbinding met de waterschappen is hierdoor sterker geworden. Er zijn dan ook een aantal projecten in gezamenlijkheid met de waterschappen opgepakt.

Website en social media

Uit de nulmeting bleek dat er behoefte is aan een website met goede voorbeelden. Het Programmabureau heeft in het vervolg van het programma zich de ambitie gesteld om enthousiasmerende voorbeelden beter te delen. Dit is gebeurd door op de website per project de projectbeschrijvingen neer te zetten met leerpunten. Het programmabureau heeft ook een kernkaartenbundel gepubliceerd. Elke kernkaart geeft op overzichtelijke wijze een project van de

Erfgoed Deal weer. Daarnaast is de Erfgoed Deal inmiddels ook op Instagram, LinkedIn en Twitter actief.

Betrokkenheid partners

In de nulmeting bleek dat partners meer betrokken willen zijn bij de invulling van de leeromgeving en meer op de hoogte willen worden gehouden van de voortgang. Het programmabureau heeft hiertoe in de tussenmeting de ambitie uitgesproken partners meer te betrekken via het ondersteuningsteam en hen ook meer te betrekken bij de verspreiding van de communicatie-uitingen. Tegelijkertijd heeft er sinds november 2021 geen fysieke bijeenkomst meer plaatsgevonden met het ondersteuningsteam en werden zij per e-mail op de hoogte gehouden over de voortgang. Hoewel er signalen waren dat partners betrokken wilden worden, bleek in de praktijk dat er weinig gehoor gegeven werd wanneer het programmabureau concrete vragen had.

Helderheid over karakter van de financiering

Gedurende de programmaperiode heeft het programmabureau zichzelf de ambitie gesteld om meer helderheid te geven over het karakter van een decentralisatie-uitkering. Het instrument van een decentralisatie-uitkering bleek immers niet zo bekend te zijn en veel ontvangers zagen het meer als een subsidie-uitkering. Hoewel formele verantwoording bij een dergelijk instrument achterwege blijft, wilde het programmabureau binnen de aanwezige mogelijkheden wel acties ondernemen om het lerend effect van de projecten te vergroten. Hiervoor werd een plan 'communicatieafspraken projecten' opgesteld. In deze eindmeting is gebleken dat, de implementatie hiervan per project verschilde. Vanuit het leeuwendeel van de projecten was er sprake van een grote mate van betrokkenheid om het lerend effect uit te dragen. Slechts enkele projecten moesten hiervoor meer gestimuleerd worden door het programmabureau.

Duidelijkheid van de thematische afkadering

De Erfgoed Deal focust zich op drie hoofdthema's. Dit zijn 'Klimaatadaptatie', 'Energietransitie en duurzaamheid' en 'Stedelijke groei en krimp'. Daarnaast zijn er twee ondersteunende lijnen 'Kenniss en dialoog' en 'Erfgoed als basis voor omgevingsvisie'. In de nulmeting kwam naar voren dat de thematische toedeling van de projecten niet altijd goed werd begrepen door de projecten. In de volgende rondes is daarom extra aandacht besteed aan het uitleggen van de labels aan de projecten. Over de jaren heeft er uiteindelijk een gelijkmatige verdeling over de hoofdthema's plaatsgevonden, waarbij er soms ook goede projecten afgekeurd moesten worden wanneer er al voldoende projecten op dat thema waren. In de eerste drie rondes zijn de ondersteunende lijnen aan bod gekomen, later in het proces lag de focus meer op de hoofdthema's.

3.3 Toegekende projecten naar thema

In totaal zijn over de drie jaren 36 projecten goedgekeurd. De onderstaande tabel geeft de onderverdeling weer van de projecten over de verschillende thema's binnen de Erfgoed Deal. Per jaar werden er voor de monitoring een aantal projecten geselecteerd, dekkend over de thema's. Voor de zesde ronde zijn geen projecten geselecteerd omdat deze projecten zich nog in een te vroeg stadium in het proces bevinden. De geselecteerde projecten voor de monitor zijn in de tabel dikgedrukt. In 2020 betrof dit alle projecten (zeven in totaal) en voor zowel 2021 als 2022 werden er vijf projecten geselecteerd.

Tabel 3.1 Overzicht van de toegekende projecten ten tijde van de zesde ronde

	Klimaat	Duurzaamheid en energietransitie	Groei en krimp	Kennis en Dialoog	Omgevingsvisie
1 ^e ronde (jan 2020)	Hoornwerk Grebbedijk	Amsterdam Wetlands	Stadspark Weert	Een nieuwe tijd	Vondst
	Zitterd Climate Proof			Wijk de Pas	
2 ^e ronde (sept 2020)	Klimaatbestendige kastelen, buitenplaatsen en landgoederen	Forteland Pampus	Waddenkust K(l)eigoed	Buitengewone leerstoel	Kusten van het IJsselmeer
3 ^e ronde (jan 2021)	Watermolenlandscappen	Meester van der Heijdengroeve	Stinspark Zwolle	Erfgoed Sterren	
	Nieuwe waterwerken Zoutkamp		Scholen Nieuwegein		
	Beken en bleken van Losser				
	Nieuw drassig land				
4 ^e ronde (sept 2021)		Kademuren Amsterdam	Velperweg Arnhem		
		Du moment des monuments	Stadshaven Maassluis		
			Stijlicoon Nagele		
5 ^e ronde (jan 2022)	Linielandschap Waaldijk	Belevenisboerderij Schieveen	BuurtBakens Haarlem		
		Molenaarserf Hemmes	Sluiskwartier Deventer		
6 ^e ronde (sept 2022)	Water voor Curaçao	Proeftuin Opgewekt	Hart van Oosterhout	Middag Humsterland	
		Rode Buurt Zaanstad			
		Greppeland Fryslan			

In de thema's 'Klimaat' of 'Duurzaamheid en Energietransitie' zijn de meeste projecten goedgekeurd. Hierdoor ging het programmabureau na een aantal toekenningsrondes gericht zoeken naar projecten die binnen de minder sterk vertegenwoordigde thema's vallen. Uiteindelijk is er een evenwichtige spreiding van projecten over de thema's (Klimaatadaptatie: 9, Duurzaamheid: 10, Stedelijke groei en krimp 10) en ondersteunende lijnen (Kennis en dialoog: 5, Omgevingswet: 2) gerealiseerd.

Door de verscherpte blik van het programmabureau neemt de kwaliteit van de aanvragen toe. Tegelijkertijd moesten er door deze aanpak ook goede projecten worden afgekeurd, omdat zij vielen binnen thema's die al goed vertegenwoordigd waren.

De inhoud van de aanvragen voor het thema 'Groei en Krimp' waren anders dan geanticipeerd doordat de middelen van de Erfgoed Deal niet toereikend waren voor grote stedelijke opgaven. Als oplossing hiervoor heeft het programmabureau zich in toenemende mate gericht op projecten met een lager ruimtelijk schaalniveau, zoals op wijkniveau.

3.4 Projecten gestart in 2020

De gestarte projecten in 2020 zijn inmiddels in uitvoering of afgerond. De netwerkers van het programmabureau volgen hun voortgang. Gedurende de programmaperiode is dit deels digitaal gebeurd. In de zomer van 2020 zijn alle gestarte projecten bezocht door het programmabureau. En in 2021 en 2022 zijn de projecten vaak benaderd om over hun project te vertellen in de podcast en in het tijdschrift 'Deal!'. Per project volgt nu een beknopte beschrijving van de voortgang.

Hoornwerk Grebbedijk

Het project Hoornwerk Grebbedijk is volgens de betrokkenen een van de meest sprekende voorbeelden van een project dat aansluit op de doelen en ambities van de Erfgoed Deal. Het valt onder het thema 'Klimaatadaptatie'. Binnen het project wordt een dijkversterkingsproject erfgoedinclusief gemaakt door het herstel en de gedeeltelijke reconstructie van een historisch hoornwerk. Het is voor de Erfgoed Deal van belang om met name de participatieve onderdelen te gebruiken als voorbeeld en input voor de leeromgeving. Het voorlopige ontwerp is opgesteld in samenwerking met stakeholders. Daarnaast is er het Dijk Denkertjes programma opgesteld voor basisscholen over het project. Hiervoor worden excursies georganiseerd in samenwerking met Waterschap Vallei en Veluwe. Ook worden in het kader van het project cultuurhistorische ontwerpessies georganiseerd waarbij belanghebbenden en omwonenden mee kunnen denken over de ruimtelijke inpassing van het hoornwerk. Deze participatie van bewoners moet nog deels plaatsvinden. De uitvoering voor de gebiedsontwikkeling staat gepland voor 2025.

Zitterd Climate Proof

De gemeente Sittard-Geleen werkt samen met het Waterschap Limburg en de Provincie Limburg aan het project Zitterd Climate Proof. Dit project is ingedeeld onder het thema 'Klimaatadaptatie'. Het project maakt onderdeel uit van de grotere gebiedsontwikkeling Corio Glana, waarbinnen de Geleenbeek wordt aangepakt. Het doel van het project is het herinrichten van het Geleenbeekdal en het klimaatbestendig maken van de stad. De werkzaamheden zijn gebaseerd op het bestaande erfgoed en de historie van het landschap. De oude waterlopen in de stad worden hersteld en weer beter zichtbaar gemaakt. Hierbij worden zijarmen van de Geleenbeek ontkluist, en wordt het stadspark waardoor de beek loopt opgeknapt. Hierdoor verbetert de beleefbaarheid van de historische waterhuishouding in de stad. De restauratiewerkzaamheden aan het stadspark zijn afgerond. De ontkluising van de beken bevindt zich op het moment in de uitvoeringsfase.

Amsterdam Wetlands

Het project Amsterdam Wetlands is ingedeeld bij het thema 'Energie en Duurzaamheid' en is gericht op het ontwikkelen van nieuwe natuur in het veenweidegebied ten noorden van Amsterdam. Hierbij wordt integraal gekeken naar de mogelijke samenhang met cultuurhistorische waarden. Het project bestaat uit een vijftal Vitaal Platteland projecten, namelijk: recreatief grid, verhoogd veen in het IJperveld, vergroten natuurwaarden van het Alkmaarder- en Uitgeestermeer, natuurontwikkeling in Waterland-Oost, en weidevogelsimpuls Wormer- en Jisperveld. Financiering vanuit de Erfgoed Deal gaat deels naar de uitvoering van de plannen in Waterland-Oost, en deels naar de planvorming voor de rest van Waterland. Bij de uitvoering van het project is ten opzichte van de oorspronkelijke planning enige vertraging ontstaan doordat de financieringsstructuur nog niet ontwikkeld was. Inmiddels is de realisatie van een aantal plannen in Waterland-Oost gestart.

Daarnaast is een landschapskader voor de overige delen van Amsterdam-Wetlands opgesteld. Begin 2023 wordt de oplevering verwacht van het recreatief grid: een programma met integrale zonering recreatie, natuur als basis voor de inrichting en vernieuwing van recreatievoorzieningen in het gebied.

Stadspark Weert

Een voormalige houtopslag in het centrum van Weert wordt herontwikkeld tot stadspark met oog voor klimaat- en hittebestendigheid. De herontwikkeling is al ruim 20 jaar een opgave in Weert. Met de financiering vanuit de Erfgoed Deal kunnen de laatste stappen hierin worden gezet. De oude kasteelgracht en beekloop worden hierbij hersteld. Het project beslaat twee speerpunten: klimaatadaptatie en erfgoed. In het ontwerp worden namelijk de relatie tussen de Weerterbeek en het Kasteel Nijenborgh gezamenlijk geïntegreerd. Daarnaast moet het project een impuls geven aan het leef- en vestigingsklimaat van de stad. Vanwege deze doelstelling valt het project thematisch onder 'Groei en Krimp'. De werkzaamheden aan het stadspark zijn inmiddels voltooid. In het voorjaar 2022 vond de officiële opening plaats.

Een Nieuwe Tijd

Het project Een Nieuwe Tijd is erop gericht om met de verhalen over de wederopbouw meer verbinding te creëren tussen verschillende maatschappelijke domeinen. Het valt onder het thema 'Kennis en Dialoog'. Het project zelf is op het eerste gezicht sterk gericht op erfgoed. Erfgoed wordt in dit project namelijk aan de maatschappelijke opgave van energietransitie gekoppeld. Het doel van dit integraal participatieproces is zowel inwoners als bestuurders te leren om erfgoed te koesteren en zorgvuldig met de Wederopbouwwijken om te gaan. Gedurende de projectperiode zijn er diverse activiteiten georganiseerd waarin het wederopbouw erfgoed van de Achterhoek en de bijbehorende verhalen centraal stonden. Ook zijn kennis en dialoog activiteiten gerealiseerd, waaronder de publicatie van het boek 'Noo kriege wi-j 't baeter', met daarin verhalen over de wederopbouwtijd in de Achterhoek. Daarnaast wordt er een rondtrekkende SRV-wagen ingezet als verhalenverteller en -ophaler over de Wederopbouwperiode waaruit duurzaamheidsadviezen werden gegeven. Inmiddels is het project afgerond. Als afsluiting is in de zomer van 2022 een festival georganiseerd.

Wijkaanpak de Pas

Binnen de Wijkaanpak de Pas wordt de transitieopgave van een bloemkoolwijk in Winterswijk uitgelicht. Dit project valt onder het thema 'Kennis en Dialoog'. Er is nog relatief weinig aandacht voor de waarde van architectuur uit de Post '65 periode (vanaf 1965 tot 1990), maar dit neemt wel toe. Het project is erop gericht om de wijk De Pas op een erfgoedinclusieve manier te ontwikkelen op het gebied van klimaat, duurzaamheid en krimp. Er zijn daarbij drie perspectieven:

1. een klimaatbestendige wijk, waarbij de openbare ruimte opnieuw wordt ingericht;
2. een duurzame wijk, waarbij woningen en de buitenruimte worden aangepakt;
3. een zelforganiserende wijk, waarbij sociaaleconomische problematiek en krimp worden aangepakt.

De door het project gegenereerde aandacht en kennis over Post '65 architectuur moet bijdragen aan een bredere bewustwording van de erfgoedwaarden van Post '65 wijken en leiden tot 'innovatieve' instandhouding. Binnen het project wordt een methodiek ontwikkeld die landelijk opschaalbaar is. De verwachting is dat de reconstructiewerkzaamheden afgerond zijn in 2024.

VONDST

Het project VONDST is gericht op het erfgoed inclusief maken van het proces dat leidt tot Omgevingsvisies en Omgevingsplannen. Daarnaast richt het project zich op het stimuleren van een integrale benadering (bodem, landschap, erfgoed en maatschappij) voor omgevingsvisies. Een belangrijke aandachtsgroep zijn verschillende professionals die werkzaam zijn bij gemeenten en provincies op het gebied van de leefomgeving. Onder andere door deze integrale aanpak worden water, erfgoed en andere omgevingsaspecten weergegeven in een genese, een visuele weergave van het gebied. De brede betrokkenheid van een gemeente bij geneses zorgt voor inzicht en eerbied voor de bijzonderheden van een plek. Erfgoed en strategische planning worden namelijk nog onvoldoende verbonden in omgevingsvisies. Echter zetten geneses erfgoed op de kaart. Hiervoor is nog wel aanvullende sturing nodig. Het doel is om erfgoed bij de doelgroep buiten de erfgoedsector relevant te maken en daarmee de verschillende ruimtelijke domeinen te verbinden. Binnen het project wordt een methodiek ontwikkeld om erfgoedinclusief te werken. Daarnaast worden verschillende pilotprojecten uitgevoerd. Ook wordt een cursusprogramma ontwikkeld voor professionals in samenwerking met de Erfgoed Academie, die de VONDST-methodiek moet overbrengen op studenten van Van Hall en Larenstein en Saxion Hogeschool. Het project bevindt zich nu in een afrondend stadium.

3.5 Projecten gestart in 2021

De selectie van de projecten die zijn gestart in 2021 heeft plaatsgevonden in overleg met het programmabureau en weerspiegelt de verschillende thema's binnen de Erfgoed Deal en geografische spreiding. Van de geselecteerde projecten volgt nu een nadere omschrijving.

Watermolenlandschappen

Het project is gericht op het verbeteren van waterbuffering en -berging door herstel en toepassing van het historische watermolenlandschap. Dit levert een aantrekkelijk en klimaatrobuust beeklandschap op. Het project valt onder het thema 'Klimaatadaptatie'. De kern van het project bestaat uit drie uitvoeringsprojecten, drie Brabantse watermolenlocaties, die het herstel van andere watermolenlandschappen kunnen inspireren. Hierbij zullen er veel ondersteunende activiteiten gericht op kennisontwikkeling en -uitwisseling plaatsvinden. Het project wordt ondersteund door meer dan 20 partners en regionale koepelpartners. De start van het project vond plaats tijdens de Landschapstriënnale in april 2021. Tot eind 2023 gaat men aan de slag bij de watermolens van Venbergen (gemeente Valkenswaard), Opwetten (gemeente Nuenen en Eindhoven) en Spoordonk (gemeente Oirschot). Het jaar 2021 stond bij alle molens in het teken van voorbereiding, onderzoek en ontwerp. In 2022 en 2023 vindt de uitvoering plaats. In de toekomst moet er kennisdeling plaatsvinden met andere waterschappen en gemeentes waardoor eenzelfde winst geboekt kan worden op het gebied van watervraagstukken, landschap en erfgoed.

Forteiland Pampus

Forteiland Pampus wordt net als in de 19de eeuw volledig zelfvoorzienend, maar dan geheel duurzaam. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de unieke locatie en de kenmerkende architectuur. De cultuurhistorische waarden worden hierbij als onderlegger gebruikt voor de off grid verduurzaming van het eiland. Het project behoort tot het thema 'Energietransitie en Duurzaamheid'. Het project heeft diverse samenwerkingspartners, waaronder de Provincie Noord-Holland, Gemeente Gooise Meren, De Groot Installatiegroep en Port of Amsterdam. Het project kent drie onderdelen, namelijk het circulair entreegebouw, het duurzaam energiesysteem en de loods. Onder andere zal er een circulair entreegebouw met geïntegreerde voorzieningen, waterzuiveringsinstallatie en biovergister opgeleverd worden. Ook zal er om- en bijscholing betreffend duurzaamheid

aangeboden worden aan de gidsen van het eiland. Deze onderdelen bevinden zich nog in de ontwerp- en planvormingsfase en worden vanaf 2023 tot en met 2025 verder gerealiseerd.

Scholen Nieuwegein

In het kader van het thema 'Stedelijke Groei en Krimp' beslaat dit project een inventarisatie van scholen en schoolcomplexen uit de jaren '70 in de gemeente Nieuwegein. Het project is gericht op instandhouding van jong erfgoed in combinatie met de keuze voor gezondheid en duurzaamheid. Bij elke fase in het project is er een evaluatie en ruimte om het project bij te sturen.

Werkzaamheden zullen uitgevoerd worden voor twee schoolcomplexen. Hierbij wordt het behoud van het oorspronkelijke gebouw als uitgangspunt genomen. Zo wordt er speciale aandacht geschonken aan Post '65 erfgoed. Daarnaast wordt een programma opgezet waarbij de ruimtelijke, maatschappelijke, culturele en historische context van de scholen in Nieuwegein wordt uitgelicht. Het project is gestart in april 2021 en eindigde in juli 2022. In de eerste fase werd onderzoek uitgevoerd naar PO en VO scholen en complexen. In de tweede fase wordt onderzoek uitgevoerd naar herbestemming van de VO scholen en schoolgebouwen. Inwoners en professionals zijn betrokken bij de opgave.

Erfgoed Sterren

Dit project binnen het thema 'Kenniss en Dialoog' is erop gericht om mensen bewust te maken van de motor die erfgoed kan zijn voor actuele maatschappelijke en ruimtelijke opgaven. Via een prijsvraag worden inspirerende plannen van ondernemers, organisaties en burgers gezocht. Een intensief begeleidingstraject leidt uiteindelijk naar de nieuwe 'Erfgoed Sterren'. Zij zijn de ambassadeurs van het gedachtegoed dat erfgoed niet een last is, maar vooral een lust. Hierdoor zal het project niet alleen door de winnaars een lokaal effect creëren, maar ook door de overige project indieners die aandacht vergaren voor hun project door mee te doen aan de prijsvraag. Als het project afgelopen is zal een inspiratieboekje met een film verschijnen als handreiking voor partijen die een soortgelijk project willen opstarten. Daarnaast wordt een 'opstartpakket' gemaakt voor provincies en erfgoedorganisaties.

Kusten van het IJsselmeer

Het project 'Kusten van het IJsselmeer' draagt bij aan de bewustwording van en draagvlak voor de (erfgoed)kwaliteiten van de kustlandschappen bij zowel professionals als bij het publiek. Het project valt onder het thema 'Erfgoed en Omgevingsvisie'. Daarnaast heeft het project mede als doelstelling om het participatieproces te verrijken met de inzet van erfgoed in een gebied waar actuele ruimtelijke opgaven spelen. Het wordt opgepakt door verschillende provinciale organisaties die zich bezighouden met cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit (o.a. Mooi Noord-Holland, Het Oversticht, provincies Flevoland en Friesland). Qua invulling bestaat het project uit een participatiekaravaan die trekt langs de voormalige Zuiderzeekust (de oude kustlandschappen) en de nieuwe kust van de IJsselmeerpolders (ingenieurskunst). Via verschillende kunstvormen wordt getracht een groter publiek te bereiken en een gesprek te voeren over de ruimtelijke kwaliteit rond het IJsselmeer. Het project wordt naar verwachting in 2023 opgeleverd.

3.6 Projecten gestart in 2022

Een aantal van de in 2022 gestarte projecten zijn in overleg met het programmabureau geselecteerd voor de eindevaluatie. De geselecteerde projecten vallen onder verschillende thema's van de Erfgoed Deal. De projecten worden hieronder nader beschreven.

Linielandschap Waaldijk

Dit project valt onder het thema 'Klimaat' en betreft de integrale aanpak van een dijkversterkingsopgave op vier locaties. Hierbij wordt er naast waterveiligheid aandacht besteed aan cultuurhistorie, erfgoed, recreatie en verblijfswaarde. Door de herstelwerkzaamheden aan de dijk gaat erfgoed direct bijdragen aan waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit. De provincies Zuid-Holland en Gelderland werken voor het project samen met de Graaf Reinald Alliantie. Als opdrachtgever en uitvoerder zal de Graaf Reinald Alliantie de lessen van de aanpak breed uitdragen in o.a. de dijkwerkerscommunity van het Hoogwaterbeschermingsprogramma, het Kenniscentrum Waterlinies en het programma Gastvrije Waaldijk. Op deze manier ambieert Graaf Reinald Alliantie dat dit project inspirerend en voorbeeldstellend zal zijn voor andere dijkversterkingsprojecten binnen de Erfgoed Deal. Het van het begin af aan rekening houden met erfgoed en dit meenemen in het ontwerp wordt hierbij als voorbeeld gebruikt. Zo wordt er ook meerwaarde gecreëerd voor de omgevingskwaliteit.

Du moment des monuments

Gemeente Stichtse Vecht, MooiSticht en Monumentenwacht Utrecht hebben de handen ineen geslagen in het kader van het thema 'Duurzaamheid en Energietransitie'. Het project bestaat uit een stappenplan voor monumenteigenaren voor de verduurzaming van hun (woonhuis) monumenten. De verduurzaming zal gerealiseerd worden via ingrijpende veranderingen in de energievoorziening en energiebesparende maatregelen. Binnen het traject worden drie woonhuizen verduurzaamd en over een periode van vijf jaar gemonitord. Door het opstellen van een A-tot-Z stappenplan, ontstaat er een kosten-reducerende Duurzaam Monumenten advies (DuMo-advies) voor de eigenaren. Het beoogde doel van het project is om de pilots als voorbeeldprojecten te laten dienen voor het concreet verduurzamen van monumenten. Daarnaast zal er kennisdeling plaatsvinden over het stappenplan met onderwijsinstututen, medeoverheden en landelijke partners.

Belevenisboerderij Schieveen

Het andere geselecteerde project binnen het thema 'Duurzaamheid en Energietransitie' betreft het verder ontwikkelen van Belevenisboerderij Schieveen tot een voorbeeldproject 'natuur- en erfgoedinclusieve publieksboerderij'. Hierbij komen natuur, erfgoed en het leggen van nieuwe stads- en plattelandsverbindingen samen. Het project wordt gedragen door de gemeente Rotterdam in samenwerking met de Nationale Postcode Loterij. De financiering vanuit de Erfgoed Deal wordt ingezet voor het versterken van de gebouwen, het historische erf en het authentieke droogmakerijenlandschap eromheen. De doelstelling van het project is om aanwezige erfgoedwaarden te behouden en versterken. Daarnaast ambieert het project om bewustwording onder stadsbewoners te creëren over de duurzame korte keten van de landbouw. Landschap en erfgoed worden hierbij gezien als dragers van een recreatief concept nabij de grote stad. Bovendien krijgt het landschap een impuls en worden bijzondere gebouwen opgeknapt en herbestemd als onderdeel van de beleving.

Stadshaven Maassluis

Het project 'Stadshaven Maassluis' valt onder het thema 'Groei en Krimp'. In het kader van het project zal het historisch centrum van Maassluis een economische impuls krijgen door de versterking van de maritieme identiteit en de verduurzaming van historische boten. De beoogde doelstelling hierbij is het voorkomen van dreigende leegstand. Ook zal het project de samenwerking tussen schepen bevorderen waardoor er een gebiedsprogramma ontstaat. Zo gaan de schepen op zowel individueel als groepsniveau erop vooruit. Er is sprake van een aanzienlijk aantal partners voor het project, waaronder Gemeente Maassluis, Erfgoedkwartiermakers, Center for Global Heritage (TU Delft), lokale erfgoedorganisaties georganiseerd in Stichting Sleepboothaven Maassluis, Leefwerf De Biesbosch uit Dordrecht en Stadswerf Koningspoort uit Rotterdam, Hendrik de Keyser, Stadsherstel Rotterdam en Stadsherstel Den Haag en Arbeidsmarktpartner Crossover.

Het versterken van het maritieme erfgoed zal leiden tot een toenemend aantal bezoekers, het ontstaan van stageplaatsen, afstudeeropdrachten en onderwijsprojecten voor jongeren bij het Living Lab, en het ontstaan van een broedplaats voor startups met een regionale uitstraling. Daarnaast kan het project als voorbeeld dienen voor andere Nederlandse steden met maritiem erfgoed. Het project kan tevens voorbeeldstellend zijn voor andere krimpgebieden. Het project laat namelijk zien hoe de kwetsbaarheid van een krimpgebied verminderd kan worden. Op deze manier kan het inspiratie bieden voor kleiner, kwetsbaar erfgoed.

Buurtbakens Haarlem

Gemeente Haarlem zet zich in het kader van het thema 'Groei en Krimp' in voor een herbestemmingsproject voor haar kerken. Binnen het project krijgen kerken als 'buurtbakens' een nieuwe (neven)functie waardoor maatschappelijke organisaties een centrale plek krijgen in wijken. Naast herbestemming in het kader van sociaal-maatschappelijke opgaven wordt ook gekeken naar de duurzaamheidsopgaven van de gebouwen. Binnen het project zal de transformatie van twee kerken ondersteund worden, waarbij de verduurzamingsopgave en sociaal-maatschappelijke opgave van de kerken vervuld worden. Het beoogde resultaat is het creëren van een community voor professionals en belanghebbenden. Gemeente Haarlem ambieert om buiten de erfgoedwereld te kunnen aantonen hoe erfgoed bijdraagt aan de opgaven van de toekomst. Ook draagt het project bij aan een positieve beeldvorming onder inwoners en het brede publiek van de aanpak van beeldbepalende gebouwen in het stedelijk weefsel.

4 Governance en communicatie

In dit hoofdstuk worden de governance en communicatieuitingen van de Erfgoed Deal beschreven. Dit hoofdstuk start met de governancestructuur en hoe deze door stakeholders wordt ervaren. Deze paragraaf is nieuw ten opzichte van de nul- en tussenmeting en is toegevoegd met het oog op de leerpunten voor de toekomstige verlenging van het programma. Vervolgens wordt ingegaan op de communicatie van de Erfgoed Deal. Via een enquête is een brede groep stakeholders over een periode van twee jaar gevraagd naar hun ervaring met de communicatieuitingen. Deze vragen zijn toegevoegd in de tussenmeting en de voorliggende eindmeting. In de nulmeting van 2020 werden deze vragen nog niet gesteld.

4.1 Governance

Het programmabureau van de Erfgoed Deal bestaat uit tien programmamedewerkers. Zij begeleiden de projecten inhoudelijk, hebben het contact met de projecten en zorgen voor de uitvoering van de communicatie uitingen. De stakeholders vanuit het rijk, decentrale overheden en maatschappelijke organisaties zijn vertegenwoordigd in de stuurgroep en het ondersteuningsteam.

Het functioneren van de stuurgroep

De stuurgroep is het bestuursorgaan van de organisatie en heeft de zeggenschap over strategische en financiële zaken. Denk hierbij aan het vaststellen van het uitvoeringsprogramma, toetreding van nieuwe partners en de allocatie van financiële middelen (aan projecten). Tweemaal per jaar komt de stuurgroep bijeen. Inhoudelijke stukken worden voorbereid door het programmabureau waarna de stuurgroep op basis van consensus besluiten neemt. De stuurgroep bestaat uit een voorzitter, vier bestuurlijke vertegenwoordigers van landelijke organisaties, de directeur Kennis en Advies van de Rijksdienst voor Cultuur en Erfgoed (RCE) en de programmaleider van de Erfgoed Deal. Vanuit de interviews blijkt dat de stuurgroepleden tevreden zijn over de huidige governance structuur en samenstelling van de stuurgroep.

Het ministerie van OCW is, op advies van de Algemene Rekenkamer over de inzet van decentralisatie-uitkeringen¹², op gepaste afstand geplaatst in de governance structuur van de Erfgoed Deal. Enkele leden van de stuurgroep geven echter in de gesprekken aan dat de ministeries binnen de huidige structuur op een vrij grote afstand staan van de Erfgoed Deal. Hierdoor wordt, volgens hen, de Erfgoed Deal als strategisch instrument voor een integrale aanpak nog niet optimaal benut.

Het toetsingskader decentralisatie uitkeringen geeft aan welke rol een ministerie mag spelen zonder de decentralisatie-uitkering te schenden. Hieruit blijkt dat zij betrokken mogen zijn bij het stellen van doelstellingen en kaders, het formuleren van inspanningsverplichtingen en omschrijving van acties en inzet van partners. Om de Erfgoed Deal in de toekomst meer in te zetten als strategisch instrument, is het van belang om de ministeries aan de voorkant beter te betrekken binnen de mogelijkheden die het toetsingskader hiervoor biedt. Immers, wanneer de doelstellingen van het beleid meer overeenkomen met de Erfgoeddeal kan het instrument meer strategisch worden ingezet.

¹² Toetsingskader decentralisatie uitkeringen, [Tweede Kamer](#) (6 september 2019)

Het functioneren van het ondersteuningsteam

Het ondersteuningsteam is een adviserend orgaan. Het doel van het ondersteuningsteam is om expertise en het netwerk van partners te gebruiken. De leden kunnen dienen als ambassadeurs richting hun achterban. Het ondersteuningsteam bestaat uit vertegenwoordigers van partners van de Erfgoed Deal en waterschappen. De oorspronkelijke gedachte was om elk halfjaar als ondersteuningsteam samen te komen. Uiteindelijk hebben er na de tweede ronde geen overleggen meer plaatsgevonden en heeft het laatste overleg plaatsgevonden in november 2020. Het ondersteuningsteam is wel op de hoogte gehouden via de mail.

Uit de interviews met enkele leden van het ondersteuningsteam komt naar voren dat de doelen en taken niet altijd even helder zijn voor de leden. Zij geven aan dat zij het gevoel hebben onvoldoende betrokken te zijn geweest gedurende de programmaperiode. Anderzijds wordt er door het programmabureau aangegeven dat het ondersteuningsteam geen antwoord gaf op vragen in gestuurde e-mails. Al met al concluderen de evaluatoren dat het netwerk van partners niet optimaal benut is in de programmaperiode om de resultaten uit te dragen en de kansen van erfgoed in transitie te benadrukken. Geïnterviewden geven aan voor de toekomstige programmaperiode vooral een rol te zien in het vergroten van de ambassadeursrol en het vergroten van de netwerkfunctie van het ondersteuningsteam.

4.2 Communicatieuitingen

Leeromgeving en activiteiten

De opgedane kennis wordt verzameld in een leeromgeving. Het doel is om met de leeromgeving een beweging op gang te brengen richting projecteigenaren om erfgoed vanzelfsprekend mee te nemen in de ruimtelijke transitieopgaven. De leeromgeving bestaat uit verschillende onderdelen en activiteiten. De activiteiten richten zich rechtstreeks op de projecten onder het uitvoeringsprogramma, of richten zich op ontwerpers en beleidsmakers op de drie hoofdthema's van de Erfgoed Deal. Er wordt dus ingezet op projectniveau en op systeemniveau.

Het programmabureau leert samen met initiatiefnemers en uitvoerders van de projecten. Opedane ervaringen en goede voorbeelden worden gedeeld, en projecten kunnen zo ook profiteren van de kennis van andere projecten in het programma. Elk project heeft een [kernkaart](#) met informatie over partners, financiën, leerpunten, opbrengsten, producten en meer. Dit is bedoeld voor ontwerpers, beleidsmakers, RO- en erfgoedprofessionals die werken aan de thema's van de Erfgoed Deal. Daarnaast zijn de kernkaarten ook bestemd om een duurzaam projectvervolg te krijgen. Deze werkwijze is tevens een toegankelijke manier om informatie en opbrengsten per project te monitoren en verder te brengen. Naast de kernkaart is meer uitgebreidere informatie te lezen op de website.

De opgedane kennis wordt verzameld en dient als input voor het systeemniveau: het zijn de goede voorbeelden en lessen die voor een breder publiek relevant zijn. Acties op systeemniveau zijn erop gericht om ontwerpers en beleidsmakers op de ruimtelijke opgaven te overtuigen van het belang en de meerwaarde van erfgoed. Erfgoed specialisten worden hierin wel meegenomen, maar zijn niet de hoofddoelgroep. Het gaat dus om de verspreiding van kennis en inzichten naar het brede publiek. Net als op projectniveau kunnen er verschillende activiteiten worden georganiseerd, zoals bijeenkomsten, cursussen, themawebinars of andere communicatievormen. Tevens dienen de website, de nieuwsbrieven, het tijdschrift en de podcast als een belangrijk kanaal om de meerwaarde van erfgoed bij een breder publiek onder de aandacht te brengen.

Tijdens het jaar 2021 is de leeromgeving verder uitgebouwd en deze beweging heeft zich ook in 2022 voortgezet. Waar in 2020 de aanpassing naar een digitale vorm vaak onontgonnen terrein was, is dat vanaf 2021 niet meer het geval. Er zijn door zowel de Erfgoed Deal als door de projecten diverse activiteiten omtrent de leeromgeving georganiseerd. Deze werden goed ontvangen en zijn in 2022 daarom verder uitgebouwd.

Webinars

Over de gehele periode zijn er zeven [themawebinars](#) georganiseerd. Een voorbeeld hiervan is het vierluik 'De betekenis van erfgoed in een veranderend Nederland' die in samenwerking met ErfgoedAcademie is georganiseerd. Het doel is kennisopbouw en –uitwisseling. De doelgroep was: ontwerpers en beleidsmakers op de drie hoofdthema's klimaat, duurzaamheid en verstedelijking & krimp, ruimtelijke ordening professionals en erfgoedprofessionals. Onderwerpen van de webinars waren:

- droogte: klimaatverandering of peilbeheer (circa 220 bezoekers);
- verduurzaming cultuurhistorisch corporatiebezit: een last of een lust? (circa 150 bezoekers);
- verduurzaming als kans bij nieuwe opgave (circa 90 bezoekers);
- de toekomst van kwaliteit in de omgevingsvisie/omgevingswet (circa 150 bezoekers).

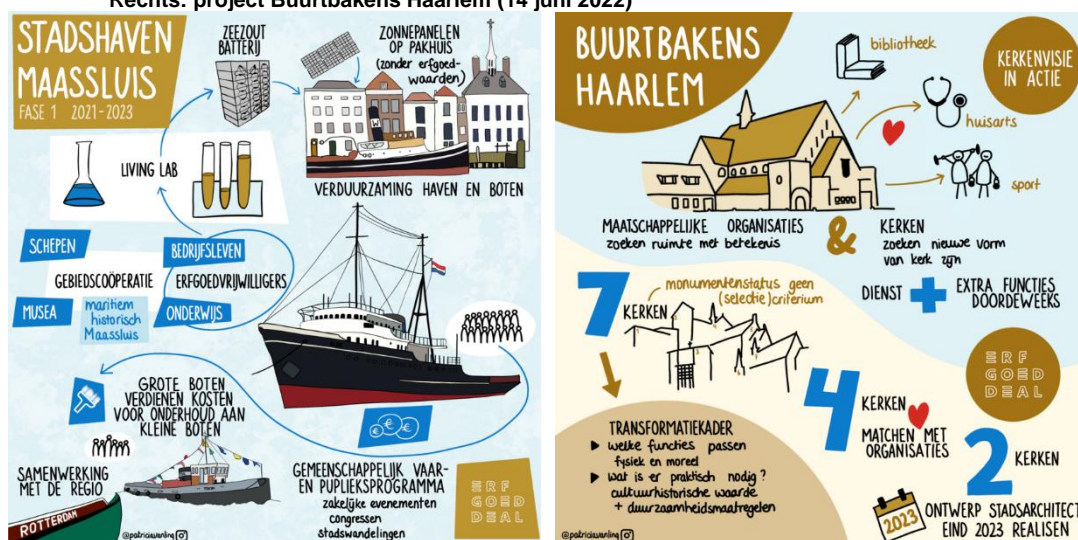
Themabijeenkomsten

In het najaar van 2022 zijn drie [themabijeenkomsten](#) georganiseerd. Tijdens de bijeenkomsten werd ingegaan op de rol die erfgoed kan spelen binnen maatschappelijke opgaves zoals klimaatadaptieve landschappen of stedelijke groei. De gemiddelde themabijeenkomst heeft tussen de 60 tot 80 deelnemers.

Intervisie

Tijdens de intervisie komen alle projecten uit één ronde bij elkaar, waarbij steeds twee projecten zichzelf presenteren. Het doel van de intervisie webinars is om ervaring te delen, van elkaar te leren en elkaar te inspireren. Voor elke ronde zijn er twee intervisiebijeenkomsten georganiseerd.

Figuur 4.1 Gespreksverslagen van de intervisie. Links: project Stadshaven Maassluis (24 mei 2022). Rechts: project Buurtbakens Haarlem (14 juni 2022)

Bron: Erfgoeddeal.nl, tekening: Patrica van Ling

Sociale Media, video's & nieuwsbrieven

Via sociale media (LinkedIn & Twitter met respectievelijk ruim 500 en 400 volgers) en de maandelijkse nieuwsbrief (1.336 zelfaangemelde mensen) belicht Erfgoed Deal boeiende thema's en gebeurtenissen zodat iedereen up-to-date blijft wat er speelt en wat men kan leren. Daarnaast zijn er op de website [themavideo's](#) te vinden.

Communicatie initiatieven vanuit de projecten

Naast activiteiten van het programmabureau organiseren de projecten zelf ook diverse activiteiten. Het programma heeft financieel bij kunnen dragen aan het boek Boer doet Leven en aan de glossy gemaakt door Een Nieuwe Tijd voor alle woningbouwcorporaties in Nederland. Amsterdam Wetlands organiseerde samen met Vitaal Platteland een Webinar over de rol van erfgoed in het landschap. Het programmabureau faciliteerde een kennismiddag in de Achterhoek en twee van de projecten hadden een rol in de podcast van het Hoogwaterbeschermingsprogramma. De projecten Vondst en Grebbedijk maakten mooie lesprogramma's voor zowel hoger als basisschool onderwijs. In september 2022 is er door het project 'Beken en Bleken van Losser' een symposium georganiseerd met 100 deelnemers. Dit is slechts een selectie uit de vele initiatieven die zijn georganiseerd.

Tijdschrift: DEAL!

Het tijdschrift DEAL! Is in totaal vijf keer verschenen. Het tijdschrift bevat achtergrondverhalen over de projecten, columns en opiniërende stukken. De vierde en vijfde oplage van DEAL! bedraagt respectievelijk 2.000 en 1.750 exemplaren.

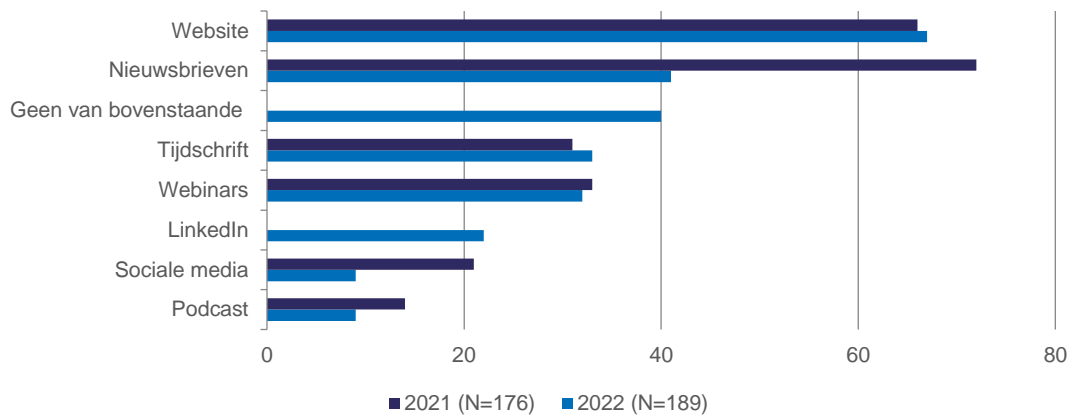
Podcast: Verborgten in het volle licht

In de podcast onderzoekt Simon Heijmans bijzondere plekken die worden gesteund door Erfgoed Deal zoals het project De Pas in Winterswijk, Het stadspark in Weert, de Amsterdamse Wetlands en De Hemmes in Zaandam. Via de podcast wordt bij een breed publiek erfgoed onder de aandacht gebracht. In totaal zijn er momenteel 16 afleveringen geproduceerd die 15.300 keer zijn gedownload.

4.3 Bekendheid en waardering van communicatieuitingen

De figuur hierna toont de resultaten op de vraag "*met welke communicatie uitingen bent u bekend?*" De figuur laat zien dat het bereik van de website en de nieuwsbrieven het grootste zijn. Opvallend is dat de nieuwsbrief veel minder wordt genoemd in de laatste meting dan in de eerdere meting. Een verklaring hiervoor vanuit de interviews kan zijn dat in de coronaperiode steeds meer e-mails werden verstuurd, waardoor de nieuwsbrief van de Erfgoed Deal ondersneeuwde in het geheel. De podcast en sociale media hadden het kleinste publiek. Eén op de vijf geeft aan geen van de communicatieuitingen te kennen. Onder respondenten die in hun baan niet verantwoordelijk zijn voor erfgoed is dit 31%. In eerdere metingen is deze optie niet mee genomen waardoor we hier geen waardeoordeel over kunnen vellen.

Figuur 4.1 Met welke communicatieuitingen bent u bekend?

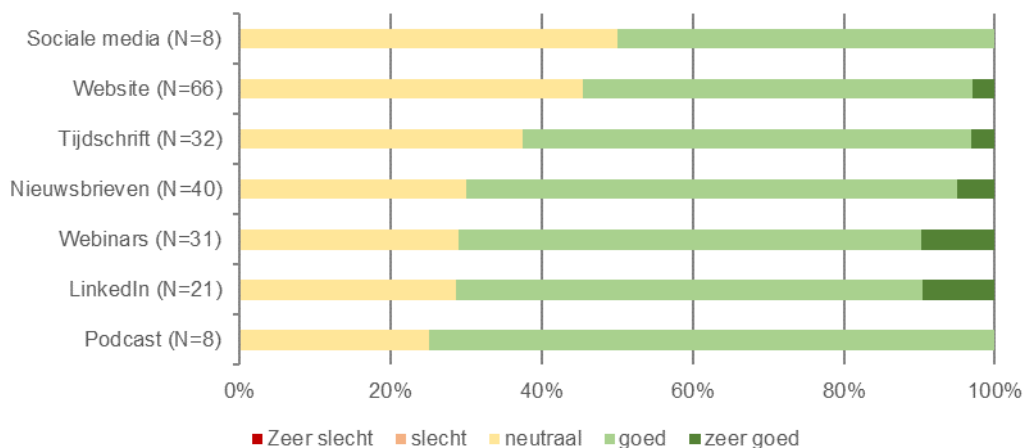

Opmerking: In de enquête van 2021 werd LinkedIn als onderdeel van sociale media gecategoriseerd. In 2022 is een splitsing gemaakt tussen LinkedIn en Sociale media (Twitter en Instagram). Daarnaast is in 2022 de optie 'Geen van bovenstaande' toegevoegd.

De ondervraagden die aangaven bekend te zijn met een specifieke communicatieuiting werden vervolgens gevraagd hoe zij de betreffende communicatieuiting waarden. De resultaten hiervan zijn te zien in figuur 4.3. We zien dat, op de sociale media en de website na, alle communicatieuitingen door ten minste 60% van de ondervraagden positief worden beoordeeld. De podcast, het tijdschrift en LinkedIn worden zelfs door meer dan driekwart van de respondenten positief beoordeeld. De laatst genoemde communicatieuitingen hebben wellicht een kleiner publiek, maar de waardering is desondanks zeer groot. In de meting van 2021 waren er nog enkele respondenten die communicatieuitingen als 'slecht' hebben beoordeeld. In 2022 wordt geen enkele communicatieuiting als 'slecht' beoordeeld.

Vanaf 2022 is de categorie 'Sociale media' in de enquête uitgesplitst naar 'LinkedIn' en 'Sociale media (Twitter en Instagram)'. Hieruit leren we dat zowel het bereik als de waardering voor LinkedIn beter is dan voor andere sociale media kanalen. LinkedIn is een platform dat specifiek wordt bezocht voor zakelijke content. Aangezien de doelgroep van de Erfgoed Deal voornamelijk uit professionals bestaat sluit dit platform beter aan bij deze doelgroep dan via andere sociale media.

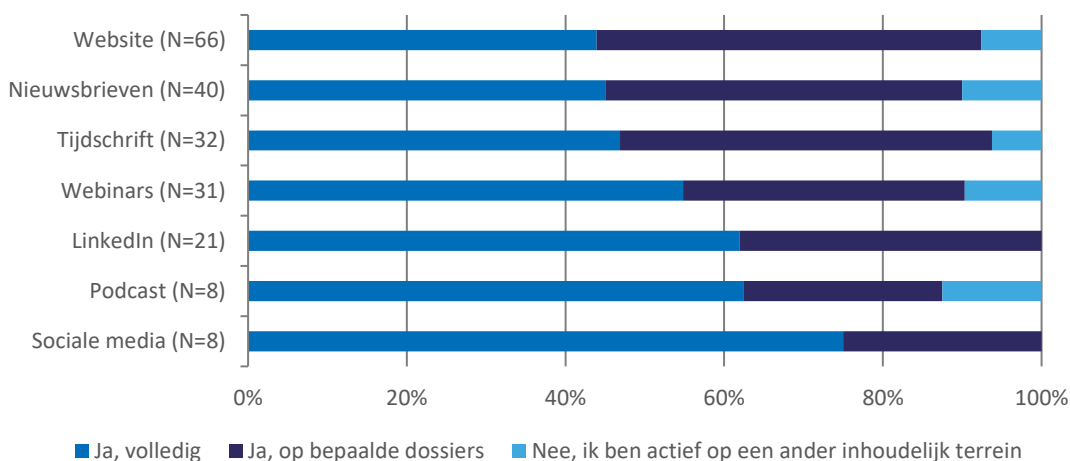
Figuur 4.2 Hoe waardeert u deze communicatieuitingen?

Tot slot laat de figuur hieronder zien op welke wijze de respondenten worden bereikt, onderverdeeld naar dossierhouders op het thema erfgoed. Te zien is dat de website en de nieuwsbrieven hier het grootste bereik hebben onder gedeeltelijk en niet dossierhouders en dat sociale media en de podcast het kleinste bereik hebben. Bij zowel figuur 4.2 en 4.3 is het aantal respondenten voor de podcast als sociale media overigens beperkt waardoor de resultaten niet te strikt geïnterpreteerd kunnen worden.

Er zijn verschillende wijzen waarop deze informatie geïnterpreteerd kan worden. Enerzijds is het vanuit het perspectief van kennisdeling relevant om zoveel mogelijk mensen te bereiken, zowel dossierhouders als niet-dossierhouders. Immers, dan wordt de boodschap door velen gehoord en verspreid. Dit kan bijvoorbeeld door de website en de nieuwsbrieven. Anderzijds is het relevant om zoveel mogelijk mensen te bereiken die nog niet (volledig) verantwoordelijk zijn voor erfgoed, om zo het bewust zijn over de mogelijkheden van erfgoed te vergroten. Onderstaand figuur laat zien dat hier met name de website, nieuwsbrieven, webinars en het tijdschrift DEAL! voor gebruikt kunnen worden. Als laatste is het ook nuttig en noodzakelijk om verdieping aan te bieden. Zo kan kennisdeling op een bepaald onderwerp beter bereikt worden door een webinar en een podcast. Voor het communicatiebeleid is het tenslotte ook van belang om rekening te houden met de houdbaarheid van de resultaten. Webinars zijn bijvoorbeeld vluchtig, terwijl podcasts steeds terug te luisteren zijn.

Figuur 3.3 Bereik van de communicatieuitingen naar dossierhouder Erfgoed

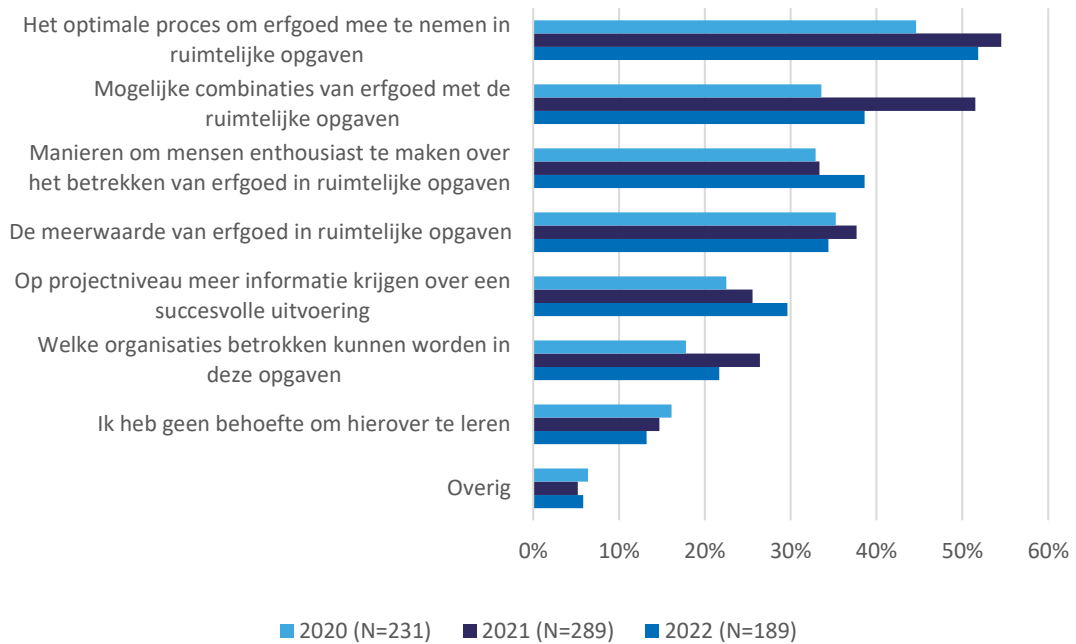
4.4 Wensen voor de leeromgeving

De leeromgeving blijft volop in ontwikkeling. Ook voor de nieuwe programmaperiode blijft het van belang te monitoren welke wensen en behoeften de doelgroep heeft met betrekking tot de leeromgeving.

In de enquête legden we de vraag voor 'Over welke onderwerpen zou u graag meer leren?'. Hieruit komt in de meting van 2022 naar voren dat meer dan de helft van de ondervraagden behoefte heeft aan kennis over het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven. Ook handvaten voor het combineren van erfgoed en ruimtelijke opgaven en het enthousiasmeren over het combineren ervan worden veel genoemd. Er is onder de ondervraagden minder behoefte aan informatie over welke organisaties er betrokken kunnen worden of informatie over een succesvolle uitvoering.

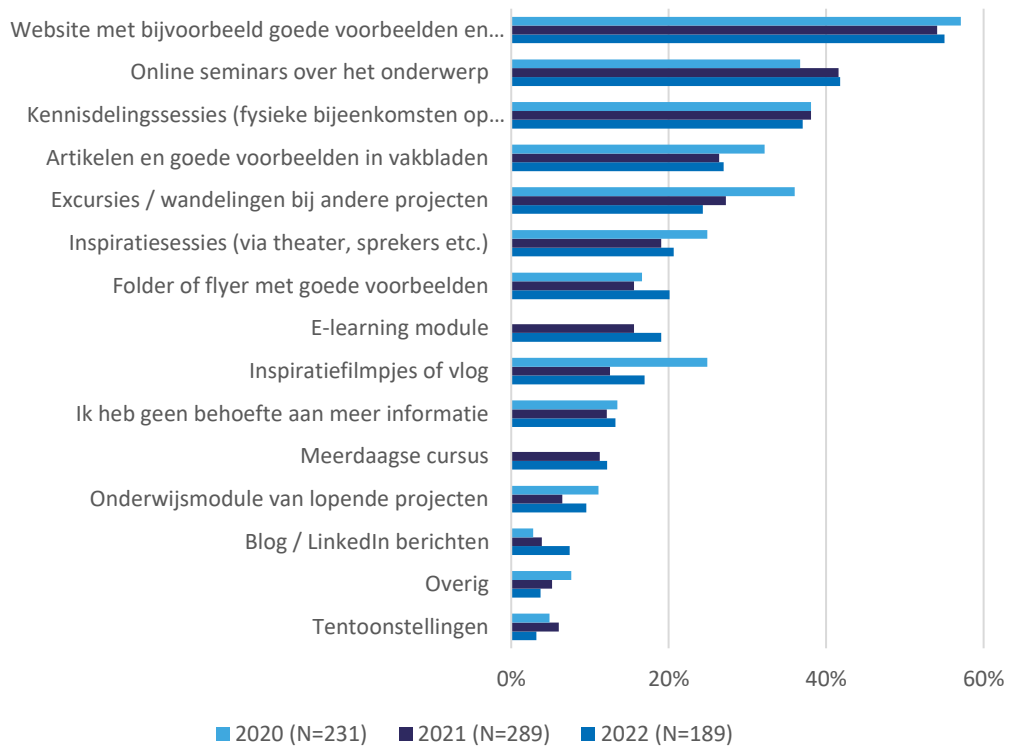
Verder zien we een daling van het aantal respondenten dat aangeeft geen behoefte te hebben om meer te leren.

Figuur 4.4 Over welke onderwerpen zou u graag meer leren?

Als we kijken naar de wijze waarop de respondenten deze informatie graag zouden willen ontvangen, zien we een duidelijke voorkeur voor een website met goede voorbeelden. Daarnaast is er behoefte aan online seminars en kennisdelingsessies met andere projecten. Gezien het gevoerde beleid van Erfgoed Deal wordt hier reeds op ingespeeld. Over de jaren zijn de voorkeuren van de doelgroep erg constant. Al zien we in 2022 een kleine stijging bij online activiteiten en communicatie kanalen.

Figuur 4.5 Op welke wijze zou u graag informatie ontvangen over de mogelijkheden van het meenemen van erfgoed in de ruimtelijke opgaven?

De onderwerpen waarover men graag meer wil leren sluiten goed aan bij de voorkeur voor de wijze waarop men deze informatie wil ontvangen. We zien over alle jaren dat er een duidelijke behoefte is aan kennisuitwisseling van goede voorbeelden op projectniveau. Bovendien sluit deze behoefte duidelijk aan op wat het programmabureau voor ogen heeft met de leeromgeving, namelijk als een Community of Practice. In die zin voldoet de voorgenomen invulling van de leeromgeving in een bestaande behoefte.

4.5 Bevindingen governance en communicatie

De bestaande governancestructuur functioneert naar behoren om projecten uit te voeren en hierover te communiceren en is daarom ook geschikt voor de aankomende periode. Tegelijkertijd constateren we dat de inzet van het ondersteuningsteam geoptimaliseerd kan worden. Ook zal er met de actualisatie van de thema's opnieuw gekeken moeten worden naar de samenstelling van het ondersteuningsteam (en wellicht ook de stuurgroep). Naar verwachting zullen de volgende sectoren meer betrokken worden in de volgende programmaperiode: woningcorporaties, waterschappen, organisaties gericht op archeologie en de landbouwsector.

De huidige communicatieuitingen worden door de bestaande doelgroepen positief beoordeeld. De nieuwsbrief en de website hebben het grootste bereik onder de respondenten.

Communicatieuitingen die bij een kleiner publiek bekend zijn, zoals de podcast en het tijdschrift, worden daarentegen het best gewaardeerd. Over de jaren blijkt dat er een groeiende behoefte is onder de respondenten om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Hierbij is men vooral opzoek naar goede voorbeelden op project niveau. De bestaande strategie van de Erfgoed Deal speelt hier met de leeromgeving goed op in.

Tijdens de interviews met stakeholders wordt het beeld bevestigd dat de communicatieuitingen vanuit Erfgoed Deal positief worden gewaardeerd. De belanghebbenden geven tevens aan dat ze goed op de hoogte zijn van de communicatieuitingen. Vooral het tijdschrift, de nieuwsbrief en de website worden door hen benoemd. Geïnterviewden plaatsen als kanttekening dat het bereiken van geïnteresseerden buiten de erfgoed wereld lastig blijft. Dit zien we ook als we dieper op de enquête data ingaan. Project ontwikkelaars, vastgoedeigenaren en beleidsambtenaren die niet direct verantwoordelijk zijn voor erfgoed zijn minder bekend met de communicatieuitingen. Voor de toekomst blijft het een uitdaging om deze groep en de nieuwe doelgroepen goed te bereiken en te activeren.

5 Erfgoed en ruimtelijke opgaven

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de enquêteresultaten op vergelijkbare wijze gepresenteerd als in de eerdere nul- en tussenmeting. Hiermee worden ontwikkelingen inzichtelijk. In de tekst worden (opvallende) veranderingen ten opzichte van de eerdere metingen toegelicht of wordt aangegeven wanneer resultaten vergelijkbaar zijn.

De mate waarin erfgoed op dit moment wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven en in hoeverre de aandacht voor erfgoed de afgelopen jaren is toegenomen wordt als eerste besproken. Vervolgens wordt nader ingegaan op de praktijk, waarbij onder andere wordt gekeken naar het stadium waarin erfgoed wordt meegenomen, de externe partijen die worden betrokken en de thema's waarmee erfgoed wordt gecombineerd. Tenslotte wordt gekeken naar de vraag waarom erfgoed wel of niet wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven.

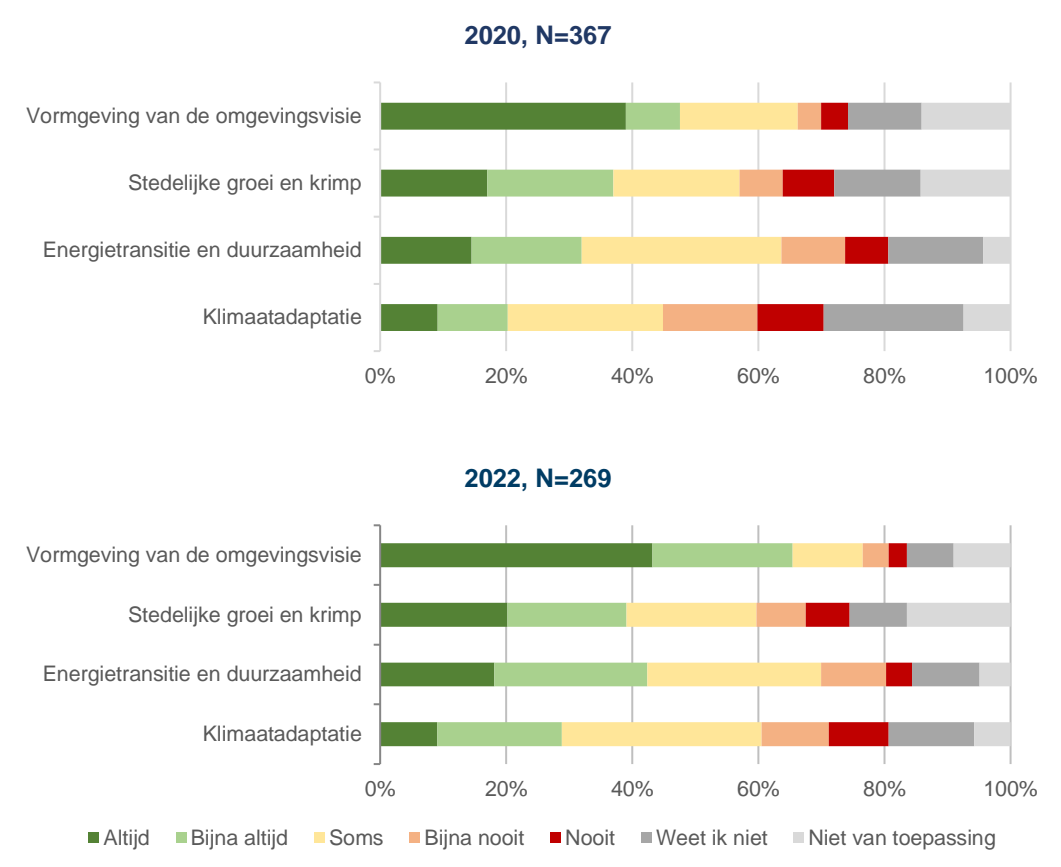
5.2 Het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven

Het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven

De respondenten is gevraagd in welke mate erfgoed wordt betrokken in projecten, jaarplannen en/of beleidstukken. In 2020 gaf 1 op de 3 respondenten aan dat dit *altijd of bijna altijd* het geval was. In 2022 is dit gegroeid naar bijna de helft van de respondenten. Een gedetailleerd overzicht per type project is te vinden in de navolgende figuur. Op alle thema's zien we dat er meer interesse is voor erfgoed.

Erfgoed wordt relatief het vaakst betrokken als het gaat om de omgevingsvisie. Over de jaren zien we hier een toename in het aandeel respondenten dat *altijd of bijna altijd* aangeeft. Projecten op het gebied van klimaatadaptatie blijven enigszins achter. Aandacht voor erfgoed binnen dit thema neemt toe. Met name respondenten in de categorie *soms of bijna altijd*. Een vergelijkbaar beeld zien we op het thema energietransitie en duurzaamheid. Bij het thema stedelijke groei en krimp zien we nauwelijks verandering in de resultaten over tijd.

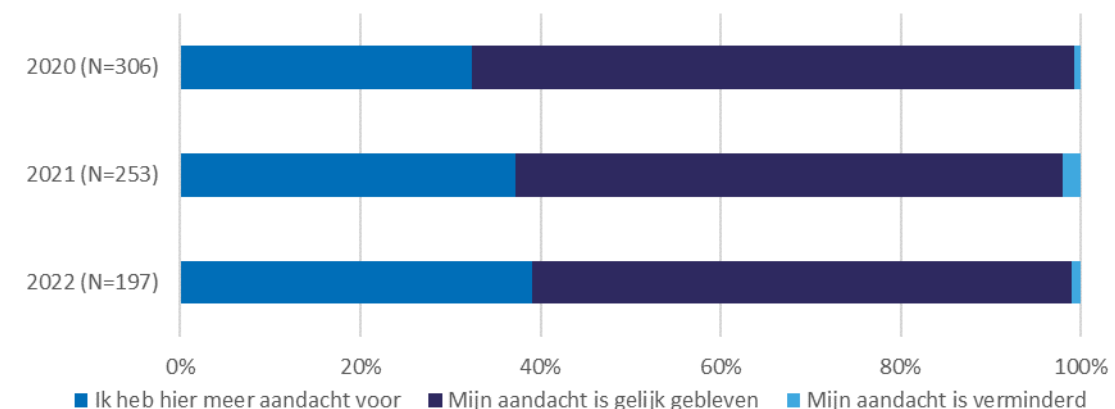
Figuur 5.1 In welke mate wordt erfgoed betrokken in projecten/jaarplannen/beleidsstukken?

Aandacht voor erfgoed in de afgelopen jaren

Aan respondenten is de vraag gesteld of ze zelf meer aandacht hebben gekregen voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven. De resultaten zijn weergegeven in figuur 5.2. Bijna 40% van de respondenten in 2022 geeft aan dat er meer aandacht is voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven. Bijna alle provincie medewerkers geven aan meer aandacht te hebben voor erfgoed. Tegelijkertijd zien we dat slechts één procent aangeeft dat de aandacht verminderd.

Figuur 5.2 Aandacht voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven

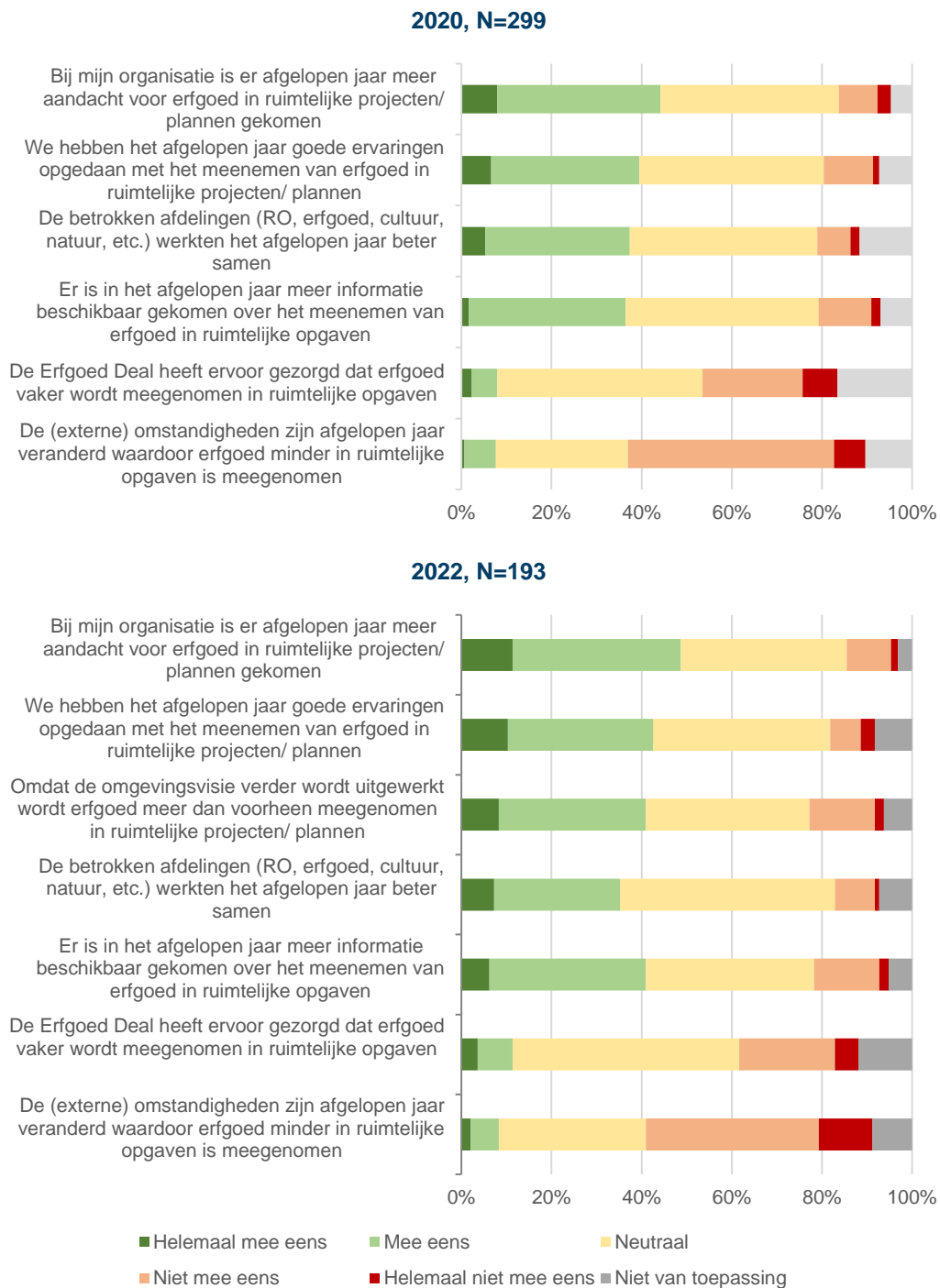

In figuur 5.3 zijn de resultaten op diverse stellingen weergegeven die aan de respondenten zijn voorgelegd. In deze stellingen, geeft 50% van de respondenten aan dat de aandacht voor erfgoed binnen de organisatie waarin hij of zij werkt is toegenomen. Daarnaast zien we dat 40% van de respondenten goede ervaringen hebben opgedaan met het meenemen van erfgoed in ruimtelijke projecten. We zien hier geen toename ten opzichte van de voorgaande meting. Hetzelfde geldt voor de stelling 'De betrokken afdelingen werkten het afgelopen jaar beter samen'. Het aantal respondenten dat het met deze stelling eens is blijft rond de 35%.

Volgens 15% van de respondenten heeft de Erfgoed Deal ervoor gezorgd dat erfgoed vaker wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven. Ook is er een lichte afname zichtbaar van het aantal respondenten dat het oneens is met de stelling ten opzichte van eerdere metingen.

In 2022 is er een nieuwe stelling voorgelegd aan de respondenten: *'Omdat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt wordt erfgoed meer dan voorheen meegenomen in ruimtelijke projecten/plannen'*. Een kwart van de respondenten is het eens met deze stelling. Over het algemeen is er een toename zichtbaar in interesse voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven.

Figuur 5.3 Uitkomsten op stellingen

Opmerking: De stelling 'Omdat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt wordt erfgoed meer dan voorheen meegenomen in ruimtelijke projecten/ plannen' is in 2022 toegevoegd.

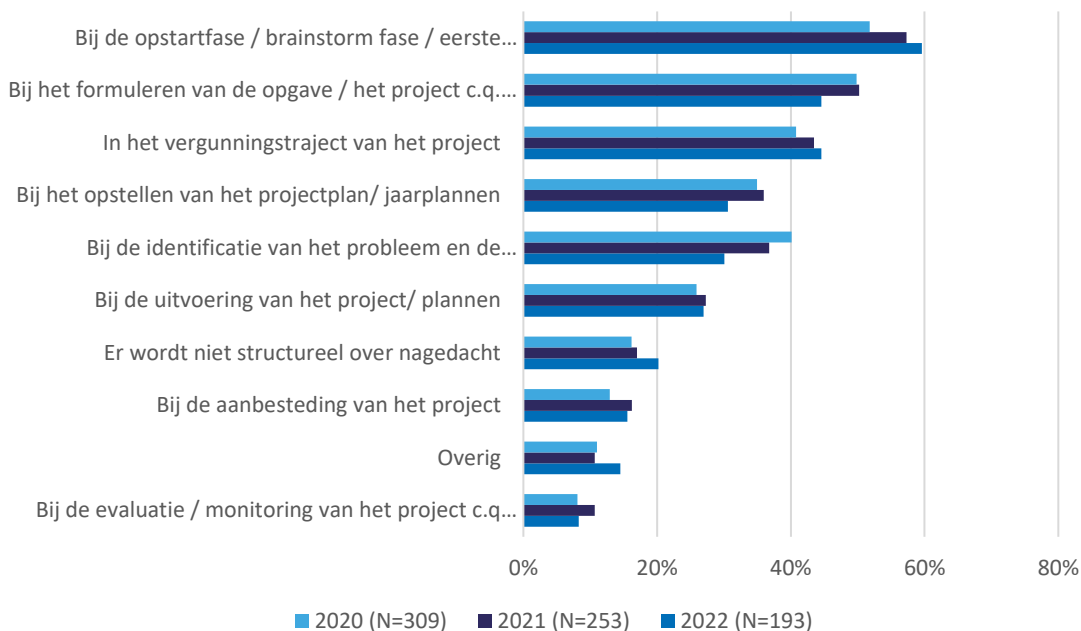
5.3 Erfgoed in de ruimtelijke opgaven in de praktijk

Erfgoed krijgt de meeste aandacht in de opstart fase van projecten

Het kan per project verschillen in welke mate en vanaf welk moment erfgoed binnen projecten wordt betrokken. De respondenten geven aan dat het meest wordt nagedacht over erfgoed tijdens de opstartfase van het project en tijdens het formuleren van de opgave. In navolgende figuur is te zien dat erfgoed in een later stadium relatief minder vaak wordt betrokken in het project, al speelt erfgoed ook in de vergunningsfase vaak een rol. Dit beeld blijft over de jaren zo goed als gelijk.

Per type partij bestaan hierin verschillen. Zo geven gemeenten in vergelijking met andere type organisaties relatief vaker aan na te denken over erfgoed in het vergunningstraject van het project en in projecten met betrekking tot de omgevingsvisie. Dat laatstgenoemde organisaties in de dagelijkse praktijk minder te maken hebben met vergunningstrajecten en omgevingsvisies is hiervoor een goede verklaring.

Figuur 5.4 In welk stadium van de totstandkoming van het project wordt er nagedacht over erfgoed in combinatie met andere ruimtelijke opgaven?

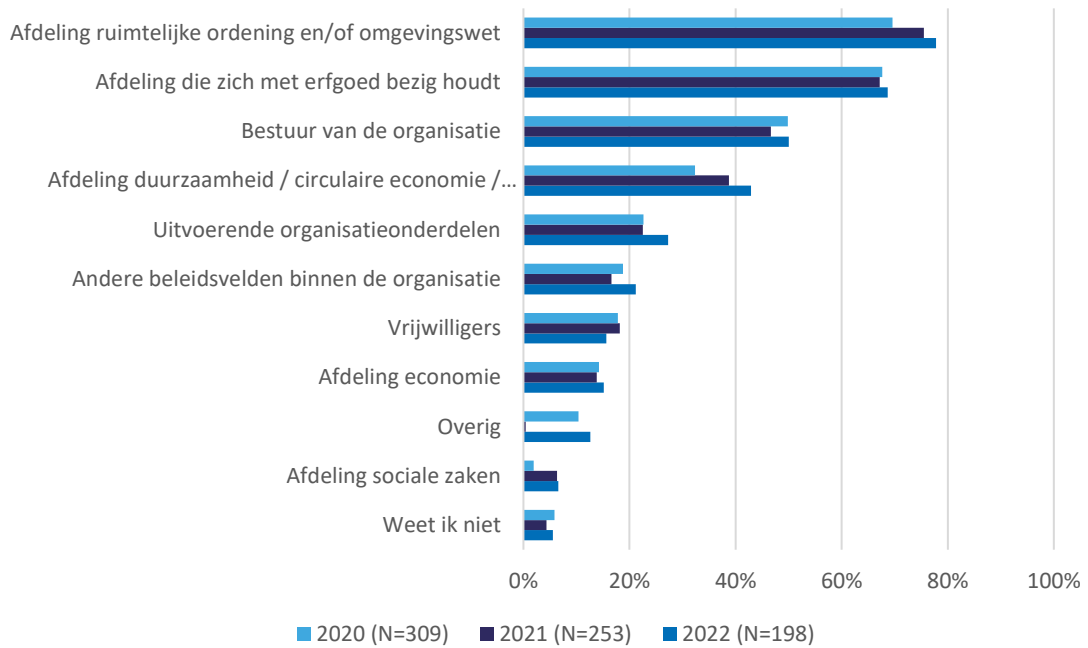

Onderdelen in de organisatie die betrokken worden bij projecten

Het is voor de Erfgoed Deal van belang om inzicht te krijgen in onderdelen binnen organisaties die zich bezig houden met het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Met deze kennis kan de communicatie specifiek gericht worden op de betreffende relevante doelgroepen.

In 70% van de gevallen geven respondenten aan dat het binnen hun organisatie gaat om de afdelingen die zich bezig houden met ruimtelijke ordening, de omgevingswet en erfgoed. Ook het bestuur van de organisatie en duurzaamheidsafdelingen zijn in meer dan 40% van de organisaties betrokken bij projecten. De betrokkenheid geldt in mindere mate voor uitvoerende organisatie-onderdelen, vrijwilligers, andere beleidsvelden en de afdelingen Economie en Sociale zaken. Ten opzichte van de nulmeting zien we in deze verdeling geen sterke veranderingen. Een compleet overzicht wordt gegeven in figuur 5.5.

Figuur 5.5 Welke onderdelen van de eigen organisatie worden betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren?

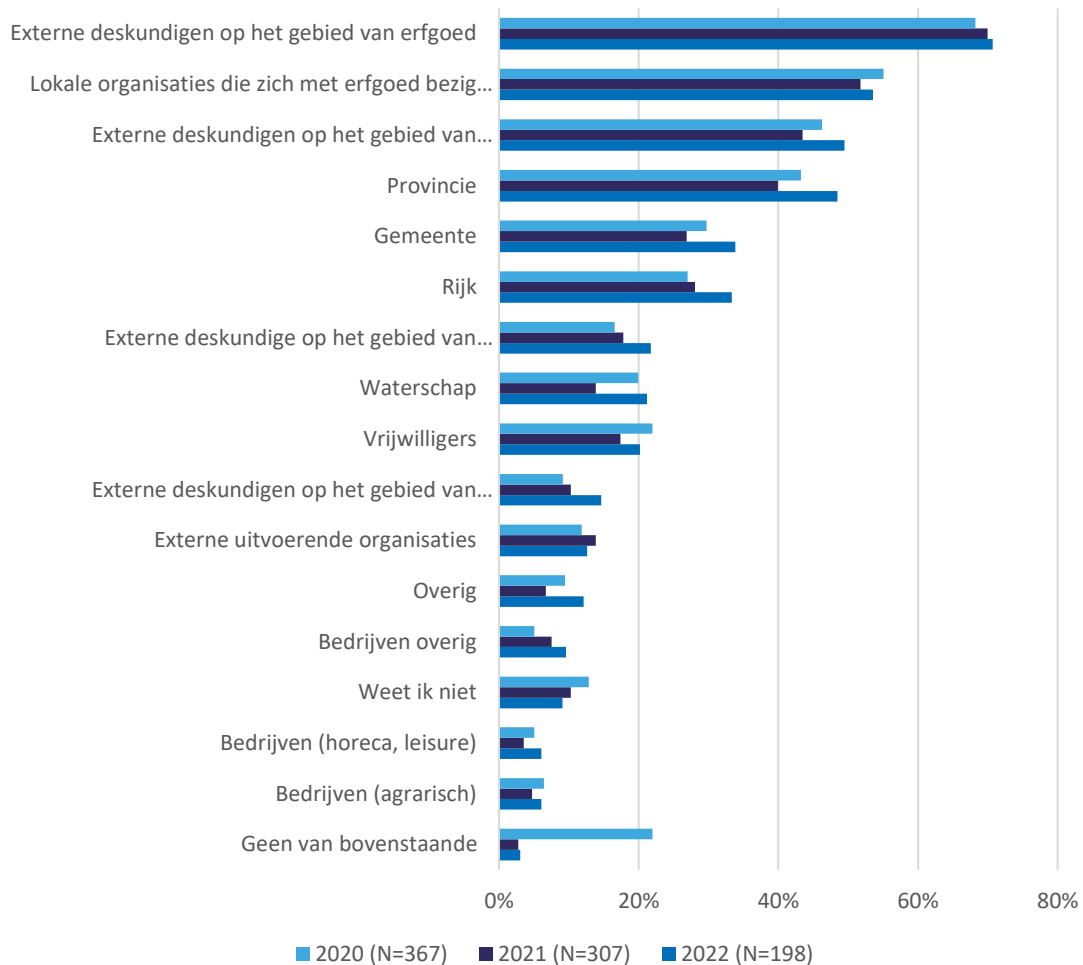

Externe partijen die betrokken worden bij projecten

Wanneer specifieke kennis of kunde intern ontbreekt, of wanneer breder draagvlak gewenst is, kunnen externe partijen bij het project worden betrokken. Figuur 5.6 laat zien dat externe erfgoed deskundigen in 60% van de gevallen zijn betrokken in de projecten. Ook lokale erfgoed organisaties en externe deskundigen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit worden vaak genoemd. De resultaten blijven over alle jaren vrij constant met uitzondering van de provincies. Deze worden in 2022 in de helft van de projecten betrokken, wat een stijging is ten opzichte van de eerdere metingen.

In mindere mate zijn ook het Rijk, deskundigen op het gebied van duurzaamheid, het waterschap en vrijwilliger betrokken (20-30%). Bedrijven uit de horeca, leisure en de agrarische sector worden relatief weinig betrokken.

Figuur 5.6 Welke externe onderdelen worden betrokken bij projecten die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren?

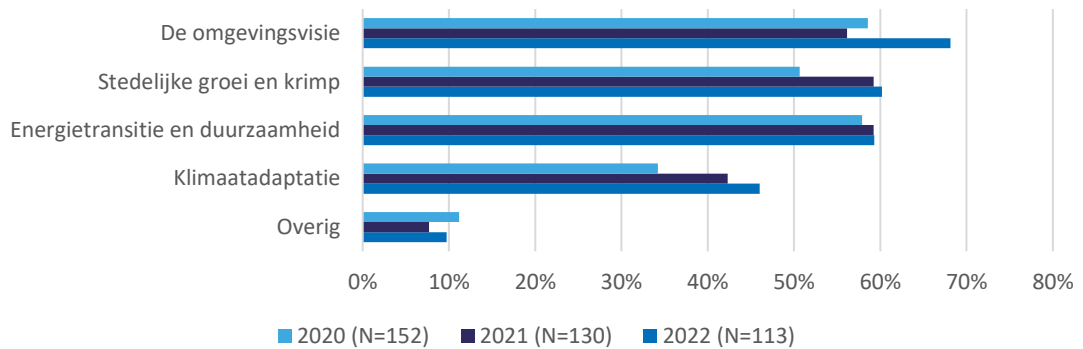

Combinatie van erfgoed met andere thema's

Vanuit de gehouden interviews komt naar voren dat er wordt ingezet op een integrale aanpak. Ruimtelijke opgaves lenen zich hier uitstekend voor omdat natuur, infrastructuur, wonen en erfgoed hier samen komen. Interessant is dan ook te bekijken met welke onderwerpen erfgoed vaak of juist minder vaak wordt gecombineerd. Onderwerpen die relatief veel met erfgoed worden gecombineerd kunnen logische synergie opleveren. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat combinatiemogelijkheden op andere onderwerpen onvoldoende worden gezien.

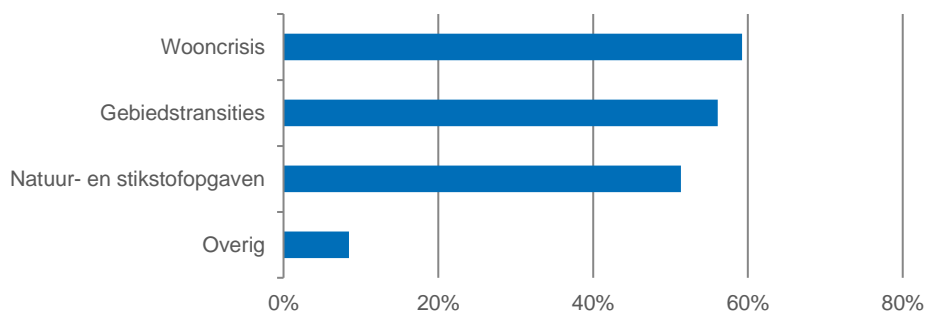
Uit de enquête komt naar voren dat erfgoed in bijna 70% van de projecten wordt gecombineerd met de omgevingsvisie. Ook stedelijke groei en krimp, de energietransitie en duurzaamheid worden met 60% vaak genoemd. Op alle onderwerpen zien we een toename in het aantal combinaties. De sterkste toename ten opzichte van de nulmeting zien we bij het thema klimaatadaptatie. Gezien de activiteiten van waterschappen en hoogheemraadschappen, combineren deze organisaties bijna al hun activiteiten met het thema klimaatadaptatie, terwijl de overige drie thema's daar minder vaak genoemd worden.

Figuur 5.7 Thema's die worden gecombineerd met erfgoed - in absolute aantallen

Naast de bestaande thema's waarop Erfgoed Deal zich momenteel richt, hebben we de respondenten in 2022 ook gevraagd welke thema's momenteel ontbreken waarbij erfgoed deel uit maakt van een transitieopgave. De voorkeuren van de respondenten is sterk afhankelijk van het takenpakket waarmee van zijn of haar organisatie. De wooncrisis wordt door gemeentes en woningcorporaties het meest genoemd. Provincies en waterschappen leggen daarentegen juist de nadruk op de natuur- en stikstofopgaven. Onder categorie overig worden enkele suggesties gedaan die vaak overlappen met deze thema's of al bestaande thema's.

Figuur 5.8 Welke ontbrekende thema's, waarbij erfgoed deel uit maakt van de transitieopgave, zijn volgens u belangrijk om mee te nemen in het vervolg van de Erfgoed Deal? (2022, N=189)

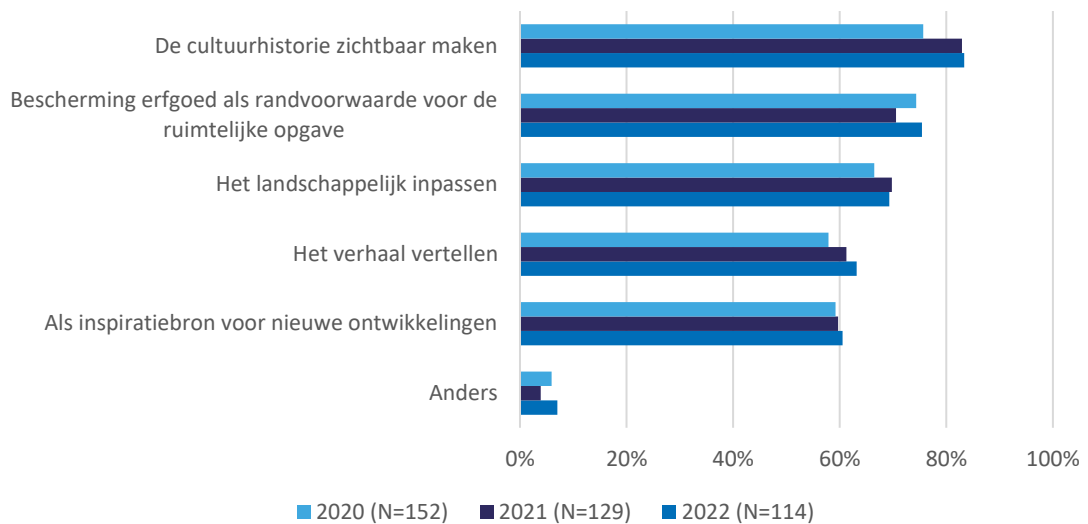

Erfgoed wordt op diverse wijzen meegenomen in ruimtelijke opgaven

Erfgoed draagt op diverse manieren bij ruimtelijke opgaven. In figuur 5.9 wordt getoond hoe erfgoed in ruimtelijke opgaven wordt meegenomen volgens de respondenten. Hierbij wordt duidelijk dat erfgoed wordt meegenomen met als doel cultuurhistorie zichtbaar te maken en om erfgoed in te zetten als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave. Daarnaast wordt erfgoed in projecten ingezet om een verhaal te vertellen en vormt erfgoed ook een inspiratiebron. Ten opzichte van de nulmeting zijn geen grote verschillen zichtbaar, al lijkt het zichtbaar maken van cultuurhistorie relatief vaker een reden om erfgoed mee te nemen in projecten.

Wanneer gekeken wordt naar verschillen tussen de typen organisaties dan blijkt dat bescherming van erfgoed als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave en het landschappelijk inpassen relatief vaak wordt meegenomen door gemeentes en provincies. Vanuit hun takenpakket hebben gemeentes en provincies hiermee ook meer te maken dan andere typen organisaties.

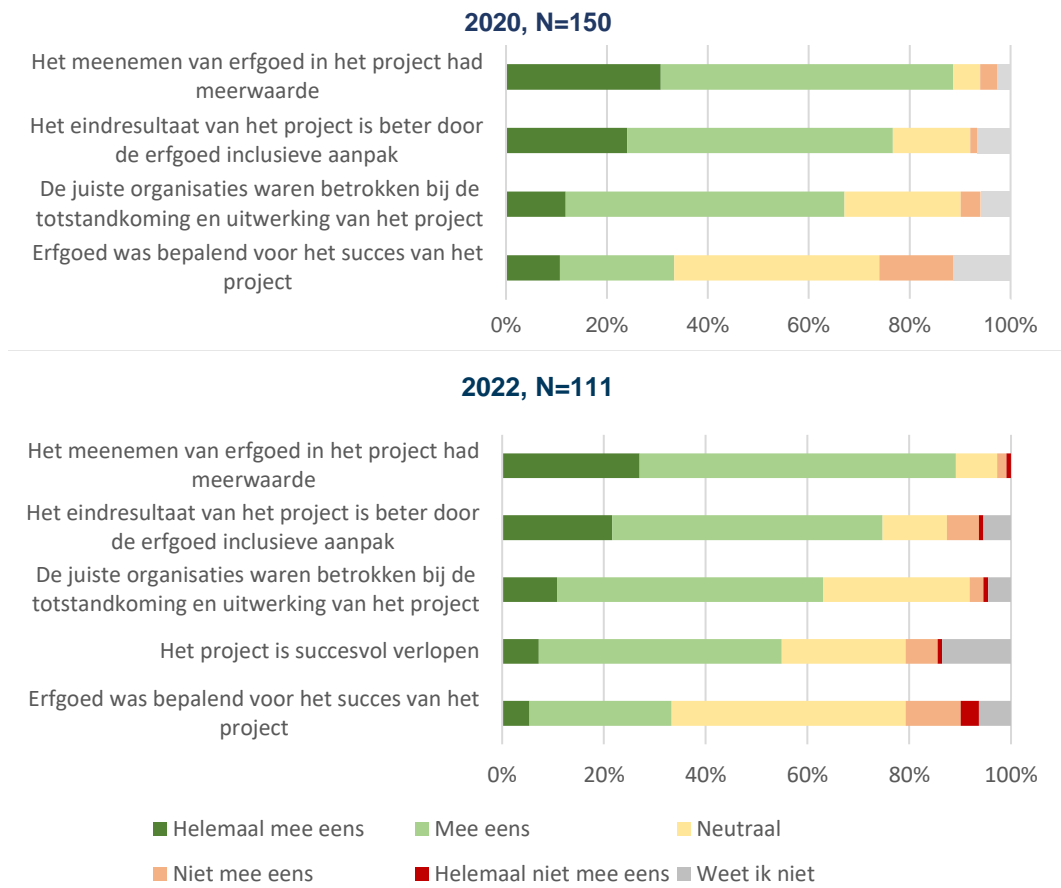
Figuur 5.9 Hoe wordt erfgoed meegenomen in ruimtelijke opgaven?

Meerwaarde van erfgoed in projecten

Hoewel het meenemen van erfgoed in projecten niet door iedereen als meerwaarde wordt gezien, geeft de overgrote meerderheid (89% in zowel 2020 als 2022) van de respondenten aan dat het meenemen van erfgoed meerwaarde heeft gehad voor het project. Het eindresultaat van het project is volgens respondenten vaak beter door de erfgoedinclusieve aanpak. Ook werden veelal juiste organisaties bij de totstandkoming en uitwerking van het project betrokken. Er bestaat geen consensus over het belang van erfgoed voor het bepalen van het succes van het project. Ruim één derde is het hiermee eens terwijl 15% oneens is met de stelling en nog eens 40% geen mening heeft. In 2022 is de respondenten ook gevraagd of het project succesvol is verlopen. Slechts de helft van de respondenten geeft aan het hiermee eens te zijn.

Figuur 5.10 Meerwaarde van het betrekken van erfgoed in projecten

5.4 Overwegingen om erfgoed wel of niet mee te nemen

Overwegingen om erfgoed mee te nemen in projecten

Erfgoed wordt niet altijd meegenomen in ruimtelijke opgaven. Hiervoor kunnen meerdere beweegredenen zijn. Als belangrijkste overweging om erfgoed mee te nemen in projecten wordt de aanwezigheid van erfgoed van nationaal of lokaal belang genoemd. Ook de reden dat erfgoed de kwaliteit van het project vergroot en als een inspiratiebron voor ruimtelijke kwaliteit worden vaak genoemd door de respondenten (beide boven de 60%). Erfgoed wordt relatief weinig op verzoek van andere partners of in verband met dreigende verwaarlozing in projecten meegenomen.

Figuur 5.11 Wat was de overweging om erfgoed mee te nemen in de projecten?

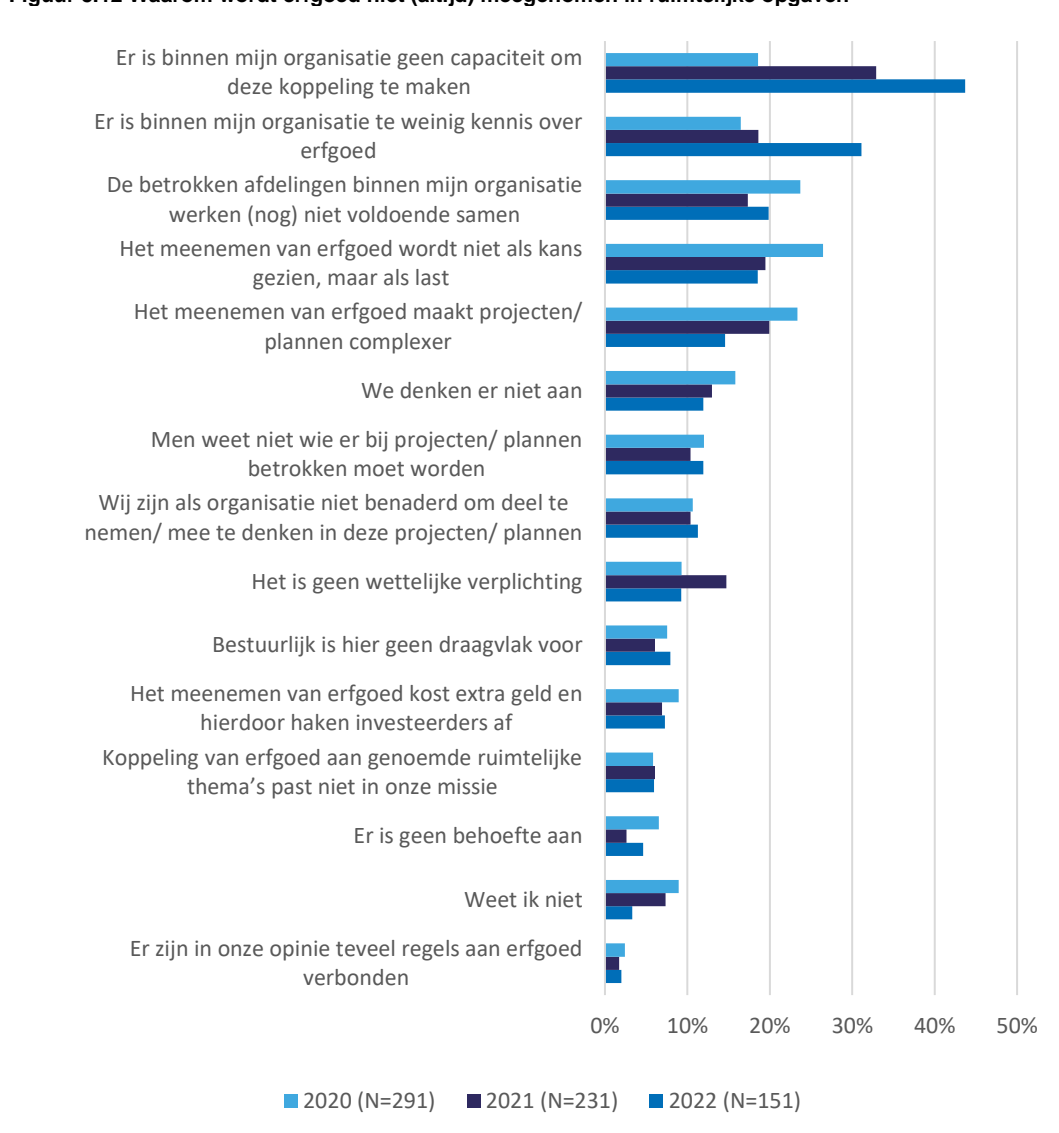

Overwegingen om erfgoed niet mee te nemen in projecten

Aan de andere kant zijn er ook redenen om erfgoed niet mee te nemen in projecten. Opvallend is de sterke toename van het aantal respondenten dat aangeeft dat er binnen de organisatie te weinig capaciteit en kennis aanwezig is. In 2022 geeft 44% aan dat capaciteit een limiterende factor is binnen de organisatie om de koppeling met erfgoed te maken. In 2020 was dit minder dan 20%. Dit punt speelt vooral bij gemeenten en bij provincies. De achterliggende reden (personeelstekorten) ligt uiteraard buiten de invloed van de Erfgoed Deal, maar heeft wel impact op toekomstige projecten.

In 2020 werd het meenemen van erfgoed door 26% van de respondenten als een last gezien. In 2021 en 2022 is dit minder het geval en wordt dit nog maar in 19% van de gevallen genoemd. Andere veel voorkomende antwoorden zijn de gebrekkige interne samenwerking en de overtuiging dat erfgoed projecten complexer maakt.

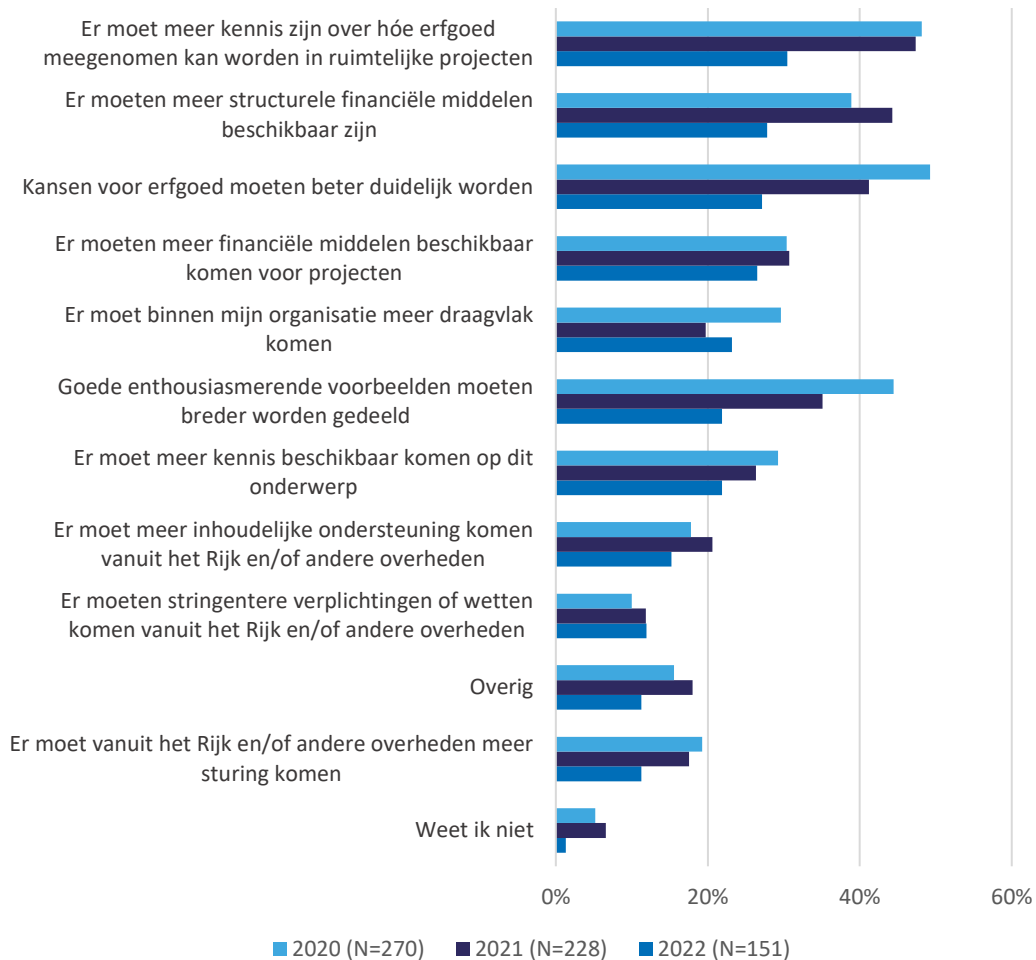
Figuur 5.12 Waarom wordt erfgoed niet (altijd) meegenomen in ruimtelijke opgaven

Suggesties om cultureel erfgoed wél mee te nemen in projecten

De respondenten geven suggesties over hoe erfgoed, ondanks de obstakels die ze ervaren, meer meegenomen zou kunnen worden in projecten. Tijdens de nulmeting zagen we heel duidelijk dat men behoefte had aan meer kennis over hoe erfgoed meegenomen kon worden in ruimtelijke projecten, enthousiasmerende voorbeelden en het inzichtelijk krijgen van kansen voor erfgoed. In 2022 worden deze punten nog steeds genoemd, maar veel minder vaak. De Erfgoed Deal heeft met zijn projecten en activiteiten aangetoond hoe erfgoed met ruimtelijke opgaves gecombineerd kan worden. Wellicht verklaart dit de dalende behoefte aan voorbeelden. Naast kennis en voorbeelden blijft ook (structurele) financiering een stimulans om ervoor te zorgen dat erfgoed wel meegenomen wordt in ruimtelijke ontwikkelingsprojecten. Sturing, ondersteuning of wetgeving vanuit het Rijk worden relatief als minder noodzakelijk gezien om dit voor elkaar te krijgen.

Figuur 5.13 Wat zou er voor kunnen zorgen dat cultureel erfgoed wél wordt meegenomen in deze projecten?

5.5 Bevindingen

Over de jaren zien we de aandacht voor het combineren van erfgoed met ruimtelijke opgave over de gehele linie toenemen. Momenteel wordt erfgoed het meest gecombineerd met het thema omgevingsvisie. Bij het thema klimaatadaptatie zien we de sterkste groei. Uit de interviews met stakeholders concluderen we dat de Erfgoed Deal zich vanaf de start op de juiste thema's heeft gericht en met de gekozen thema's aansloot op de behoefte. Meerdere geïnterviewden geven aan dat de Erfgoed Deal een belangrijke rol heeft gespeeld in het leggen van nieuwe crossovers van erfgoed en ruimtelijke opgaven.

Procesmatig zien we dat er voornamelijk aan de voorkant van projecten, zoals tijdens de opstart, brainstorm en vergunning fase, aandacht wordt besteed aan mogelijke koppelkansen met erfgoed. Binnen organisaties zien we dat vooral de 'usual suspects' zich bezig houden met erfgoed zoals de afdeling Ruimtelijke ordening en/of de afdeling Erfgoed. Erfgoed wordt nog niet in alle projecten mee genomen. Dit komt onder andere door het groeiende kennis- en capaciteitsgebrek bij gemeenten en een gebrekkige samenwerking tussen afdelingen. Dit is wellicht ook de verklaring dat er relatief vaak externe adviseurs of organisaties op het gebied van erfgoed worden betrokken bij de projecten. Respondenten geven aan dat zij het meest zijn geholpen met goede voorbeelden en (structurele) financiering. Op beide punten kan de Erfgoed Deal in de toekomst ook een belangrijke rol vervullen.

Voor de toekomst zien respondenten vooral kansen om erfgoed te combineren met de wooncrisis. Onder provincies en waterschappen is er specifiek interesse voor de opgaven op het gebied van natuur en stikstof.

6 Successen en leerpunten

6.1 Inleiding

Om de Erfgoed Deal verder te verbeteren en te monitoren is gevraagd in de enquête wat successen en leerpunten zijn binnen de projecten. De goede voorbeelden kunnen immers binnen de Erfgoed Deal verder worden uitgedragen, terwijl de leerpunten een indicatie geven waarop meer inzet en informatie gewenst is. Daarnaast is er tijdens de interviews met stakeholders en account-managers gevraagd wat de betrokkenen als successen en als leerpunten hebben ervaren in de Erfgoed Deal. Deze ervaringen zijn eveneens opgenomen in dit hoofdstuk.

6.2 Successen

Vanuit de enquête voor de tussenmeting zijn door de respondenten successen van het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven benoemd. Het benoemen van de successen is belangrijk, omdat de Erfgoed Deal deze successen kan meenemen om andere projecten te informeren en te motiveren. De successen zijn hieronder opgenomen. Hierbij zijn de meest genoemde successen als eerste opgenomen en de minst genoemde successen als laatste. Dit betekent overigens niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

Een integrale aanpak: Erfgoed als ‘verbindend instrument’

Respondenten wijzen in de metingen 2021 en 2022 steeds vaker op de integraliteit als succesfactor. Hierbij wordt als succesfactor genoemd dat de afstemming met verschillende afdelingen en stakeholders in een zo vroeg mogelijk stadium plaatsvindt. Ook is het van belang dat afspraken over communicatie en betrokkenheid bij het vervolgtraject worden nagekomen door alle betrokkenen. Erfgoed wordt hiermee steeds vaker een onderdeel van de totale belangenafweging. Eén van de respondenten geeft aan dat erfgoed werkt als een ‘*verbindend instrument*’ voor ruimtelijke opgaves. Door veel respondenten wordt aangegeven dat projecten met betrekking tot erfgoed vaak breed worden opgepakt. Volgens respondenten liggen er kansen in de synergie van erfgoed met andere onderwerpen. De klimaatopgave biedt volgens hen bijvoorbeeld een nieuwe impuls. Er is veel geld beschikbaar voor groen (natuur) en blauw (water). Soms kan erfgoed daarop meeliften. Ook uit de interviews blijkt dat erfgoed de integraliteit versterkt. Men geeft aan dat de Erfgoed Deal heeft bijgedragen aan het ontstaan van nieuwe crossovers van erfgoed.

Het draagvlak voor het beschermen van erfgoed neemt verder toe

Respondenten geven aan dat er een groeiend draagvlak is voor het beschermen van erfgoed in de lokale omgeving en onder het openbaar bestuur. Over de drie metingen zien we dat dit punt vaker als succes wordt benoemd. Volgens respondenten worden vaak combinaties gezocht met (nieuw) te realiseren functies, waarbij de context van erfgoed een grote rol speelt. Door participatie van lokale bewoners groeit er draagvlak in de omgeving. Het draagvlak voor erfgoed neemt toe naar mate betrokkenen meer positieve ervaringen hebben met het beschermen en herbestemmen van erfgoed. Positieve ervaringen werken wat dat betreft als een vliegwieleffect. Momenteel ligt de focus van de Erfgoed Deal op het delen van kennis tussen verschillende organisaties. Dit is minder het geval bij organisaties intern, bijvoorbeeld tussen verschillende afdelingen van een gemeente of een koepelorganisatie. In de leeromgeving zou meer aandacht gegeven kunnen worden aan handvatten voor betrokkenen voor deze interne vorm van kennisdeling. Inspirerende voorbeelden en positieve ervaringen kunnen echt verschil maken in het aantal projecten waarbij erfgoed is meegenomen.

Bredere samenwerking biedt kansen om de meerwaarde te vergroten

Toenemend draagvlak en een integrale afweging leidt ook tot samenwerking met de verschillende afdelingen en externe contacten. Een goede samenwerking binnen de gemeente (integraal) en met externe partijen (educatie, vrijwilligers en belangenorganisaties) draagt bij aan een goed project. Ook omwonenden worden regelmatig betrokken om mee te denken. De participatie loopt daardoor goed. Deze samenwerking helpt erfogoed zo te programmeren dat het een duidelijke en actieve rol vervult in de lokale en regionale samenleving. Erfgoed kan een duidelijke nieuwe functie krijgen waardoor het een belangrijke betekenis heeft voor de regio.

Erfgoed wordt steeds meer gezien als meerwaarde

Het betrekken van erfgoed biedt niet alleen kansen voor de bescherming van het erfgoed zelf, maar biedt ook kansen om waarde en kwaliteit toe te voegen aan het project. Geïnterviewden geven aan de indruk te hebben dat erfgoed steeds meer wordt gezien als inspiratiebron en bron van kwaliteit en identiteit. Het wordt dus gezien als een meerwaarde en een kans. Erfgoed zou daarom aan de voorkant van planprocessen steeds vaker volwaardig meegenomen worden. Er is veel inspiratie voor het betrekken van erfgoed. Het uitdragen van de resultaten van de huidige projecten draagt hieraan bij en omdat deze kennisdeling ook beschikbaar blijft, doen ze dit ook in de toekomst. Het DNA van het gebied wordt grotendeels gevormd door de cultuurhistorie. Het verhaal van de geschiedenis vertellen wordt erg interessant gevonden. Erfgoed en cultuurhistorie hebben dan ook vaak een belangrijke plaats in bestemmingsplannen.

6.3 Leerpunten

Naast successen hebben we in de enquête ook gevraagd wat er over het algemeen minder goed ging in de projecten. In deze paragraaf wordt beschreven welke leerpunten door de respondenten worden genoemd voor de uitvoering van deze projecten. Door met de inhoud van het volgende programma in te spelen op de leerpunten, kunnen deze wellicht in de toekomst omgezet worden in successen. Hierbij zijn de meest genoemde leerpunten wederom als eerste opgenomen en de minst genoemde leerpunten als laatste. Dit betekent ook hier niet dat de ene belangrijker is dan de ander, enkel dat ze vaker genoemd zijn.

Er is een groeiend capaciteitsgebrek waardoor het erfgoed belang onvoldoende is geborgd

Het gebrek aan capaciteit bij de betreffende organisaties zien we sterk toenemen over de drie metingen. Door een gebrek aan tijd en een hoge doorloop van personeel is er soms een gebrek aan kennis om de kansen te identificeren. Een aantal betrokkenen geeft aan zelf nauwelijks voldoende tijd te hebben om de wettelijke taken uit te voeren. Deelname aan overleg van anderen past dan moeilijk in het takenpakket. Zodra zij daadwerkelijk bij projecten betrokken worden is er feitelijk niet genoeg tijd om deze deelname echt voldoende aandacht te geven. Dat werkt frustrerend. Een aantal respondenten geeft zelfs aan dat de verantwoordelijkheid voor erfgoed binnen hun organisatie niet is belegd. Het ontbreekt bij deze organisaties aan kennis en kunde met betrekking tot erfgoed. De kwaliteit van de uitvoering komt daarmee in het gedrang.

Het belang van het Erfgoed raakt ondergeschikt in de uitvoering

Dat erfgoed bij de opstart fase vaker aandacht krijgt betekent niet dat het belang van erfgoed is geborgd in de uitvoering. Economische belangen zoals woningbouw en grootschalige energie opwekking wegen vaak zwaarder dan het belang van erfgoed. Respondenten hebben het gevoel dat ze niet altijd als gelijkwaardige partner worden beschouwd. Bij het sluiten van compromissen komt het erfgoed belang in het geding. Een betere borging van erfgoed zou juist moeten resulteren in een win-win situatie.

Financiering blijft een uitdaging

Het behouden en onderhouden van erfgoed kan additionele kosten met zich mee brengen. Restauratie is immers kostbaar. Daarnaast bestaat de kans dat er meerkosten ontstaan in verband met archeologie. Financiering van erfgoedprojecten blijft bij respondenten daarom een punt van aandacht. Om de financiële risico's te verminderen hebben enkele respondenten behoefte aan inzicht in de financiële mogelijkheden. Er is niet altijd een (lokale) overheid die dergelijke kosten op zich wil nemen. Daarnaast is er onvoldoende zicht op de diverse geldstromen die voor zo'n project aangevraagd kunnen. Dit leidt ertoe dat niet alle ambities worden uitgevoerd. Dat is natuurlijk zonde wanneer achteraf blijkt dat er voor het betreffende project wel financiering beschikbaar zou zijn geweest.

Erfgoed wordt niet altijd tijdig betrokken

Niet alle collega's en gesprekspartners van de respondenten denken uit zichzelf na over erfgoed. Door een aantal betrokkenen wordt aangegeven dat erfgoed soms niet of te weinig wordt meegenomen in de projecten. Soms wordt de erfgoeddeskundige pas in een later stadium betrokken. Wanneer erfgoed pas in een later stadium bij het project betrokken wordt is het erg lastig het belang van erfgoed voldoende in het project tot uiting te brengen. De kans is groot dat er dan onvoldoende of zelfs geen inbreng mogelijk is, omdat de erfgoeddeskundige met voldongen feiten wordt geconfronteerd. In de eerste twee metingen werd dit punt overigens vaker benoemd, dan in de laatste meting.

Erfgoed wordt nog steeds als belemmering gezien

Niet iedere respondent ziet erfgoed als een kans. Het wordt door sommige respondenten nog gezien als een potentiële belemmering. Een aantal respondenten geeft aan dat erfgoed projecten/plannen complexer en langer maakt. Erfgoed staat soms op gespannen voet met financieel/economische belangen. Het is soms dan ook aantrekkelijk de korte termijn voorkeur te geven boven de lange termijn. In een dergelijk geval kan erfgoed daarom ondergeschikt gemaakt worden aan andere onderwerpen.

Naast de financiële uitdaging die komt kijken bij erfgoed, kent erfgoed volgens de respondenten ook een andere belangrijke uitdaging. Erfgoed wordt volgens hen nog te vaak gezien als alleen dat ene monument. Daarbij kan men soms erg vasthoudend zijn in de overtuiging dat er aan een monument geen wijzigingen mogen plaatsvinden of dat verduurzaming mogelijk is. Het erfgoed legt hiermee soms een sterke inhoudelijke beperking op aan het project. Dat wordt uiteraard niet door alle partijen die betrokken zijn bij de projectontwikkeling gewaardeerd.

Huidige selectie van projecten is op termijn niet houdbaar

Momenteel wordt er veel tijd gestopt in de begeleiding en uiteindelijke beoordeling van project aanvragen. Vanuit de gesprekken blijkt dat de voortzetting van de projectselectie binnen de Erfgoed Deal binnen de huidige opzet minder houdbaar is. Enerzijds komt dit door een groeiend aantal project aanvragen van goede kwaliteit, anderzijds is er minder capaciteit beschikbaar bij het programma bureau om alle aanvragen te begeleiden. Het aanscherpen van het bestaande afwegingskader¹³ kan de de instroom van projecten verlagen. Anderzijds moet er ook nagedacht worden over hoe het mogelijk is om goede projecten eerder 'af te laten vloeien' bijvoorbeeld als duidelijk is dat financiering ook op andere wijze mogelijk is of als er binnen een thema al voldoende goede aanvragen zijn. Denk hierbij bijvoorbeeld in de komende ronde ook aan dekking over de nieuw aan de thema's toe te voegen onderwerpen, waardoor de beschikbare ruimte bij andere onderwerpen beperkter zal zijn.

¹³ Afwegingskader Erfgoed Deal ([Erfgoed Deal](#), 1 januari 2020)

Groeiend belang om partners te betrekken

In de nieuwe periode komen er minder middelen beschikbaar voor de Erfgoed Deal. De integrale opgaven waar de Erfgoed Deal zich op focust kent echter van nature een breed pallet betrokkenen. Het ligt voor de hand om deze betrokkenen actiever in te zetten als ambassadeurs om de impact van de Erfgoed Deal te vergroten. Gezien de actualisatie van de thema's is ook een goed moment om bestaande banden te versterken en nieuwe partners aan te haken. Hiervoor kan het ondersteuningsteam worden ingezet, maar kan ook een nieuwe ronde langs de velden worden ingezet om het gezamenlijke belang voor de verschillende betrokkenen te onderstrepen.

7 Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen

7.1 Beoordeling doeltreffendheid van het programma

De doelstellingen van de Erfgoed Deal zijn enerzijds om te komen tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed aan de gestelde ruimtelijke opgaven, en anderzijds het leveren van een bijdrage aan de verbetering van de uitvoeringspraktijk.

Vanuit de Erfgoed Deal is actief ingezet om te komen tot een grotere verbinding en bijdrage van erfgoed aan de ruimtelijke opgaven. Er is actief ingezet om de thema's van de Erfgoed Deal zo breed mogelijk af te dekken met projecten. De gekozen thema's van de Erfgoed Deal werden, zeker in de beginperiode van het programma, als vooruitstrevend ervaren waarbij nieuwe cross overs zijn ontstaan tussen erfgoed en ruimtelijke opgaven. De Erfgoed Deal heeft 36 voorbeeld projecten opgeleverd die elk op hun eigen manier zijn opgenomen in de leeromgeving. Samenvattend kunnen we concluderen dat de Erfgoed Deal doeltreffend is geweest over de programmaperiode in het maken van een grotere verbinding tussen erfgoed en de ruimtelijke opgaven.

Vanuit de interviews ontstaat dan ook unaniem een positief beeld over de Erfgoed Deal. En ook vanuit de enquête blijkt dat het instrument, de geleverde voorbeelden en de communicatie hierover zeer worden gewaardeerd. Deze waardering blijkt ook uit de gezamenlijke inzet van de projectpartners om tot verlenging van het programma over te gaan. Tegelijkertijd zien we ook dat externe factoren er voor zorgen dat erfgoed nog niet altijd overwogen wordt in ruimtelijke opgaven. De voornaamste reden hiervoor is het groeiend capaciteitsgebrek bij betrokken organisaties, in het bijzonder bij gemeenten. Zij geven aan dat zij niet meer beschikken over voldoende tijd, kennis en kunde om erfgoed altijd bij de ruimtelijke opgaven te betrekken. Ondanks dat dit buiten de invloedssfeer van de Erfgoed Deal ligt, zorgt dit er wel voor dat in de uitvoeringspraktijk nog winst te behalen is. Daarnaast denken de evaluatoren dat voor de volgende programmaperiode de doeltreffendheid vergroot kan worden op het gebied van de betrokkenheid van de partners. Door de partners meer mee te nemen in de resultaten van het programma, kan de bekendheid van het programma verder vergroot worden.

7.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

Erfgoed als instrument voor ruimtelijke opgaves

Over de jaren heen zien we een groeiend besef over de meerwaarde van het meenemen van erfgoed bij ruimtelijke opgaven. Binnen gemeenten wordt erfgoed dan ook steeds vaker meegenomen in deze projecten. Het betreft hier vaak projecten in combinatie met de omgevingsvisie. Waterschappen en woningcorporaties betrekken erfgoed minder vaak in hun ruimtelijke opgaven dan gemeenten. Bij de waterschappen zien we hier wel een verschuiving. Zij vinden het betrekken van Erfgoed bij hun ruimtelijke opgaven meer van belang dan dat zij dit deden ten tijde van de eerdere metingen. De communicatie richting deze doelgroep lijkt dan ook zijn vruchten af te werpen. Daarnaast heeft het takenpakket van waterschappen in toenemende mate een overlap met de thema's van de Erfgoed Deal zoals klimaatadaptatie.

Bij woningcorporaties geldt dat zij ten opzichte van de eerdere metingen weinig verandering hebben in het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Hierbij moet wel de opmerking gemaakt worden dat hun rol veel meer op objectniveau ligt dan op gebiedsniveau. Daarnaast zijn woningcorporaties aan regels gebonden die het lastig maken om erfgoed inclusief te werken. Omdat woningcorporaties een belangrijke rol spelen bij gebiedsontwikkelingen en woningbouw een geactualiseerd thema is voor de Erfgoed Deal, is het aan te bevelen om ze (nog) actiever bij de Erfgoed Deal te betrekken. Het intensiveren van de band met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) ligt daarom ook voor de hand.

Erfgoed Deal stimuleert combinatiemogelijkheden tussen erfgoed en maatschappelijke opgaven

Wij zien een groei in het meenemen van erfgoed in de maatschappelijke thema's van dit moment. Zo wordt binnen het thema energietransitie en duurzaamheid een sterke stijging zichtbaar in het aantal projecten waarbij erfgoed wordt betrokken. Ook het onderwerp stedelijke groei en krimp wordt steeds vaker gekoppeld aan het erfgoed. De koppeling met de omgevingsvisie is in vergelijking met de eerdere metingen verminderd. Dit komt waarschijnlijk omdat in veel gemeenten de voorbereidingen voor de omgevingswet in een afrondende fase terecht zijn gekomen.

De Erfgoed Deal bindt de bredere ruimtelijke opgaven en de rol die erfgoed daarin kan spelen aan elkaar. Uit de interviews blijkt dat de Erfgoed Deal ervoor heeft gezorgd dat er nieuwe crossovers zijn ontstaan binnen het combineren van erfgoed en ruimtelijke opgaven. Waar eerder vaak vanuit objecten werd gedacht, wordt er nu meer dan voorheen op gebiedsniveau gekeken. Dit geldt zeker bij de thema's klimaatadaptatie, duurzaamheid en energietransitie. Voor het thema stedelijke groei en krimp blijkt het geld wat beschikbaar is vanuit de Erfgoed Deal te weinig te zijn om op een regionaal gebiedsniveau te investeren. Om deze reden wordt er nu vooral gezocht naar projecten die op een lokaal gebiedsniveau het verschil kunnen maken, zoals parken en scholen.

Participatie van partners

Erfgoed wordt in de meeste gevallen in de beginfase van een project betrokken zoals tijdens de brainstormfase, tijdens het formuleren van de opgaven en tijdens het vergunningstraject. Een belangrijke factor in het moment van betrokkenheid is de binnen het projectteam beschikbare kennis en kunde op gebied van erfgoed. Wanneer de kennis en kunde ontbreekt wordt erfgoed over het algemeen later bij het project betrokken. Hierbij wordt vaak externe deskundigheid ingehuurd. Het groeiende capaciteitsprobleem bij gemeentelijke organisaties is een obstakel om erfgoed ook daadwerkelijk mee te nemen in projecten. Door gebrek aan capaciteit worden erfgoed belangen niet altijd geborgd en worden er compromissen gemaakt. Dit is een opgave die niet alleen door de Erfgoed Deal kan worden opgepakt, maar ook op landelijk en lokaal niveau aandacht verdient.

Erfgoed inclusieve projecten kennen vaak betrokkenheid van verschillende afdelingen en organisaties. Vanuit de eigen organisaties worden veelal de afdelingen die zich bezighouden met erfgoed, ruimtelijke ordening en de omgevingswet bij dergelijke projecten betrokken. Over de jaren zien we dat de verantwoordelijkheid van erfgoed langzaam verbreed. We zien een groeiende betrokkenheid van duurzaamheidsafdelingen en het openbaar bestuur. Deze ontwikkeling is positief omdat het belang van erfgoed hierdoor door meer mensen wordt erkend en de integraliteit wordt bevorderd.

Kansen en risico's voor een succesvolle uitvoering

Erfgoed wordt steeds meer ingezet als een instrument voor een integrale aanpak van ruimtelijke opgaven. Voor een succesvolle uitvoering zijn een aantal aspecten van belang. Allereerst is van belang dat er voldoende draagkracht is voor een integrale aanpak waarbij ook erfgoed wordt meegenomen. Wanneer het meenemen van erfgoed als meerwaarde wordt gezien heeft het een belangrijkere rol in het planvormingsproces. Daarnaast is het belangrijk dat erfgoed al vroegtijdig in het proces en ook in synergie met andere onderwerpen wordt opgepakt. Door een brede aanpak kan de maatschappelijke meerwaarde van het project worden vergroot.

Binnen veel projecten zitten uitdagingen die zijn verbonden aan het meenemen van erfgoed. In zekere zin is dit een spiegel van de succespunten die hierboven zijn aangekaart. Zo loopt een project moeilijker als er te weinig capaciteit beschikbaar is, zowel in tijd als in kennis en kunde en in de ontwerp- en uitvoeringsfase. Ook zal het meenemen van erfgoed in het project belemmerd worden wanneer erfgoed niet als meerwaarde, maar juist als potentieel struikelblok wordt gezien. Dat kan bijvoorbeeld wanneer partijen de financiële risico's te hoog inschatten of wanneer ze inhoudelijk afschrikken door de beschermde status van monumenten. Daarnaast kan samenwerking tussen de verschillende partijen een moeilijkheid vormen binnen de projecten. Niet alle betrokken partijen zullen immers hetzelfde doel nastreven.

Communiceren met stakeholders

Het programmabureau heeft veel innovatieve communicatiemethoden ingezet om de diverse partners en stakeholders te bereiken. Ondanks dat er door COVID-19 veel digitale communicatie uitingen waren tijdens de uitvoeringsperiode is de communicatie sterk ontwikkeld en verbeterd over tijd. Er bestaat een brede behoefte om meer te leren over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven. Dit geldt in het bijzonder voor het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven en de mogelijke combinaties van erfgoed om mee te nemen in ruimtelijke opgaven.

7.3 Aanbevelingen

Het programma is verlengd met een nieuwe periode. Om deze verlenging te optimaliseren ten opzichte van de eerdere ronden, hebben wij de volgende aanbevelingen.

1. Inventariseer nieuwe stakeholders op basis van de aangescherpte thema's

Voor de toekomst kunnen de huidige communicatieuitingen worden voortgezet. Met het herformuleren van de focusgebieden van de Erfgoed Deal voor de aankomende periode, is het wel aan te bevelen om nieuwe stakeholders te identificeren. Naar aanleiding van deze inventarisatie kunnen er nieuwe contacten worden gelegd (bijvoorbeeld met landbouw partijen en het ministerie van EZK) of bestaande banden verder worden aangehaald (denk aan woningcorporaties, waterschappen, ministerie van OCW, BZK, IenW en LNV).

2. Overweeg een uitbreiding van het ondersteuningsteam

Met de verlenging van Erfgoed Deal wordt de thematische focus verlegd en krijgen woningbouwcorporaties, de landbouwsector, waterschappen en organisaties gericht op archeologie een grotere rol. Een deel van deze nieuwe achterban heeft erfgoed niet van nature op het netvlies staan. Om deze groep te bereiken is het van belang de belangrijke spelers binnen deze sectoren te identificeren, actief te benaderen en aan te laten haken. De governance met het ondersteuningsteam kan worden ingezet om de communicatie richting deze groepen en hun achterban te versterken. Momenteel bestaat de ondersteuningsteam uit een mix van ambtenaren en bestuurders. Gezien de brede maatschappelijke opgaves die de Erfgoed Deal probeert te adresseren lijkt een mix wederom voor de hand te liggen.

3. **Zet het ondersteuningsteam meer in als ambassadeurs voor het programma**

De rol en de taken van het ondersteuningsteam zijn op dit moment niet bij alle leden helder. Tegelijkertijd is er vanuit het veld wel behoefte om op actieve wijze betrokken te zijn bij het programma. Een herpositionering van het ondersteuningsteam kan helpen om het programma bij een bredere achterban bekend te krijgen. Hiervoor kunnen de leden van het ondersteuningsteam meer als ambassadeurs worden ingezet. Organiseer om dit voor elkaar te krijgen een bijeenkomst met het ondersteuningsteam waar goede voorbeelden worden gedeeld en waar een netwerkbijeenkomst voor de stakeholders aan vast hangt.

4. **Blijf focussen op het activeren van passieve stakeholders**

De leeromgeving met de webinars, de kernkaarten en de podcast worden zeer gewaardeerd door stakeholders. Tegelijkertijd is er een grote groep stakeholders die aangeeft geen tijd te hebben voor het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven én waarbij het belang van erfgoed niet helder is. Dit zijn vaak de personen die deels of helemaal niet verantwoordelijk zijn voor erfgoed. Het kan van meerwaarde zijn om een communicatiestrategie op te stellen voor de verschillende doelgroepen en hier de uitingen op aan te passen. Ook kan er meer nagedacht worden over hoe er binnen organisaties gezorgd kan worden voor kennisdeling, door bijvoorbeeld de 'ambassadeurs' vanuit het ondersteuningsteam of betrokkenen vanuit het erfgoedveld. Dit laatste is op dit moment nog niet optimaal ingezet. In de communicatiestrategie moet ook nagedacht worden over de houdbaarheid van resultaten en de bruikbaarheid van de content op langere termijn.

5. **Zet de Erfgoed Deal meer in als strategisch instrument**

Op dit moment wordt de Erfgoed Deal volledig gefinancierd door het ministerie van OCW. Dit terwijl er ook op integrale wijze gewerkt wordt aan het behalen van de doelstellingen van andere ministeries (I&W, LNV, BZK). Om die reden is het wenselijk om de banden te versterken met de ministeries. Ga hierbij in gesprek over de meerwaarde van de Erfgoed Deal ook voor hun strategisch beleid. Doe dit door koppelingen te maken met het beleid van de andere ministeries en de inzet van de Erfgoed Deal. Op deze wijze kan wellicht ook op meer integrale wijze financiering voor de projecten worden verkregen.

6. **Denk na over een houdbare beoordelingsmethode, waarbij projecten eerder duidelijkheid krijgen**

De huidige opzet van de Erfgoed Deal, waarbij een intensieve samenwerking tussen programmabureau en aanvrager centraal staat, heeft ervoor gezorgd dat ingediende projectaanvragen kwalitatief steeds beter zijn geworden. Dit is een positieve ontwikkeling, maar maakt projectselectie ingewikkelder en tijdsintensief. Tegelijkertijd staat dit model onder druk, doordat er minder middelen beschikbaar zijn en de aanvragen kwalitatief ook steeds beter worden. Het is voor zowel het programmabureau, als voor de projecten dan ook van belang om zo snel mogelijk duidelijk te hebben of financiering via de Erfgoed Deal mogelijk is. Dit kan onder meer door het afwegingskader aan te scherpen. Denk ook goed na over de projectselectie voor de komende periode, waarbij met name de nieuwe thema's worden geborgd. Dit kan ook betekenen dat er op andere thema's minder mogelijk is. Het is zaak dit ook tijdig te communiceren om teleurstellingen achteraf te voorkomen.

Bijlagen

Bijlage 1 – Gesprekspartners

Organisatie	Gesprekspartner
Federatie Ruimtelijke Kwaliteit (FRW)	Flip ten Cate
Federatie Instandhouding Monumenten (FIM)	Martine van Lier
IPO	Floor van Spaendonck
LandschappenNL	Gerrit Jan van Herwaarden
Ministerie van OCW	Bianca van den Berg
Ministerie van OCW	Ingwer Walsweer
Natuurmonumenten	Michiel Purmer
Programmabureau	Edwin Raap
Programmabureau	Jephta Dullaart
Programmabureau	Marie-Hélène Houben-Manders
Programmabureau	Marjorie Verhoek
Staatsbosbeheer	An van Veen
Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) / Stuurgroep Erfgoed Deal	Arjan de Zeeuw
Unie van Waterschappen (UVW)	Bram Rosenbrand
VNG	Fenna van Hout

Bijlage 2 – Enquête

Cultureel erfgoed: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden.

Cultureel erfgoed is overal in onze leefomgeving aanwezig. In onze musea, historische binnensteden en op het platteland. Maar ook in de bodem en onder water. En als immaterieel erfgoed in onze tradities, rituelen en verhalen. De overheid heeft de bescherming van het cultureel erfgoed geregeld in de Erfgoedwet die sinds juli 2016 geldt. Daarnaast is recentelijk de Erfgoed Deal gesloten. Een programma met als doel erfgoed beter als vaste waarde te betrekken in ruimtelijke opgaven. We zijn benieuwd in hoeverre cultureel erfgoed binnen uw organisatie meegenomen wordt in de aanpak van grote ruimtelijke opgaven (energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie, stedelijke groei en krimp, en de vormgeving van de omgevingsvisie). Wilt u ons helpen om dit inzicht te krijgen?

Wij zouden u graag meermaals voor deze meting willen uitnodigen. Om deze reden kunnen wij de meting niet anoniem uitvoeren. Zou u hieronder uw gegevens willen invullen? Wij zullen natuurlijk vertrouwelijk met deze informatie omgaan en het niet aan derden verstrekken.

* **1. Hoe typeert u uw organisatie?**

- Rijksoverheid
- Provincie
- Gemeente
- Waterschap/Hoogheemraadschap
- Woningcorporatie
- NGO/Stichting/TBO
- Institutionele belegger
- Anders, namelijk
.....

* **2. Bij welke organisatie bent u werkzaam?**

* **3. Op welke afdeling bent u werkzaam?**

* **4. Wat is uw functie?**

* **5. Bent u inhoudelijk verantwoordelijk voor erfgoed binnen uw organisatie?**

- Ja, volledig
- Ja, op bepaalde dossiers
- Nee, ik ben actief op een ander inhoudelijk terrein

Voor de Erfgoed Deal inventariseren we of er nu al projecten/plannen plaats vinden waar klimaat, duurzaamheid en verstedelijking erfgoed raken. Voorbeelden zijn een gebiedsgerichte aanpak van verduurzaming van een monumentale wijk, zonnepanelen in cultuurhistorische context of de transformatie van een oud industrieel gebied waarbij de oorspronkelijke historische functie (als oud kasteelterrein) weer beleefbaar wordt.

* **6. Kunt u aangeven in welke mate uw organisatie erfgoed in het afgelopen jaar heeft betrokken in projecten / plannen op de onderstaande thema's?**

	Nooit	Bijna nooit	Soms	Bijna altijd	Altijd	Weet ik niet	Niet van toepassing
Klimaatadaptatie	☐	☐	◀	▶	▲	▼	☐
Energietransitie en duurzaamheid	☐	☐	◀	▶	▲	▼	☐
Stedelijke groei en krimp	☐	☐	◀	▶	▲	▼	☐
Vormgeving van de omgevingsvisie	☐	☐	◀	▶	▲	▼	☐

* **7. U geeft op een of meerdere van bovenstaande thema's aan dat erfgoed niet (altijd) wordt meegenomen. Waarom wordt cultureel erfgoed niet (altijd) meegenomen in projecten/ plannen?**

☐ Bestuurlijk is hier geen draagvlak voor	☐ Er is binnen mijn organisatie te weinig kennis over erfgoed
☐ Koppeling van erfgoed aan genoemde ruimtelijke thema's past niet in onze missie	☐ Er is binnen mijn organisatie geen capaciteit om deze koppeling te maken
☐ Wij zijn als organisatie niet benaderd om deel te nemen/ mee te denken in deze projecten/ plannen	☐ De betrokken afdelingen binnen mijn organisatie werken (nog) niet voldoende samen
☐ Men weet niet wie er bij projecten/ plannen betrokken moet worden	☐ Het meenemen van erfgoed kost extra geld en hierdoor haken investeerders af
☐ Het meenemen van erfgoed maakt projecten/ plannen complexer	☐ Het meenemen van erfgoed wordt niet als kans gezien, maar als last
☐ Het is geen wettelijke verplichting	☐ Er zijn in onze opinie teveel regels aan erfgoed verbonden
☐ We denken er niet aan	☐ Er is geen behoefte aan
☐ Anders, namelijk
.....	
☐ Weet ik niet	

* **8. Wat zou er voor kunnen zorgen dat cultureel erfgoed wél wordt meegenomen in projecten/ plannen? (meer antwoorden mogelijk)**

☐ Kansen voor erfgoed moeten beter duidelijk worden	☐ Er moet binnen mijn organisatie meer draagvlak komen
☐ Er moet vanuit het Rijk en/of andere overheden meer sturing komen	☐ Er moeten stringenter verplichtingen of wetten komen vanuit het Rijk en/of andere overheden
☐ Er moet meer inhoudelijke ondersteuning komen vanuit het Rijk en/of andere overheden	☐ Er moeten meer structurele financiële middelen beschikbaar zijn
☐ Er moeten meer financiële middelen beschikbaar komen voor projecten	☐ Er moet meer kennis zijn over hóe erfgoed meegenomen kan worden in ruimtelijke projecten/ plannen
☐ Goede enthousiasmerende voorbeelden moeten breder worden gedeeld	☐ Er moet meer kennis beschikbaar komen op dit onderwerp
☐ Anders, namelijk
.....	
☐ Weet ik niet	

* **9. In welk stadium van de totstandkoming van projecten/ plannen wordt er nagedacht over erfgoed in combinatie met andere ruimtelijke opgaven? (meer antwoorden mogelijk)**

- Bij de opstartfase / brainstorm fase / eerste brainstorm
- Bij de identificatie van het probleem en de oplossingen
- Bij het formuleren van de opgave / het project c.q. plannen
- Bij het opstellen van het projectplan/ jaarplannen
- Bij de aanbesteding van het project
- In het vergunningstraject van het project
- Bij de uitvoering van het project/ plannen
- Bij de evaluatie / monitoring van het project c.q plannen
- Er wordt niet structureel over nagedacht
- Anders, namelijk
.....
- Weet ik niet

* **10. Welke onderdelen binnen de eigen organisatie worden betrokken bij projecten/plannen die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (meer antwoorden mogelijk)**

- Bestuur van de organisatie
- Afdeling die zich met erfgoed bezig houdt
- Afdeling ruimtelijke ordening en/of omgevingswet
- Afdeling duurzaamheid / circulaire economie / milieu
- Afdeling economie
- Afdeling sociale zaken
- Andere beleidsvelden binnen de organisatie
- Uitvoerende organisatieonderdelen
- Vrijwilligers
- Geen van bovenstaande
- Anders, namelijk
.....
- Weet ik niet

* **11. Welke externe organisaties buiten de eigen organisatie worden betrokken bij projecten/plannen die erfgoed met ruimtelijke opgaven combineren? (meer antwoorden mogelijk)**

☐ Externe deskundigen op het gebied van erfgoed	☐ Externe deskundigen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit
☐ Externe deskundigen op het gebied van klimaatadaptatie	☐ Externe deskundige op het gebied van energietransitie en duurzaamheid
☐ Lokale organisaties die zich met erfgoed bezig houden	☐ Externe uitvoerende organisaties
☐ Bedrijven (agrarisch)	☐ Bedrijven (horeca, leisure)
☐ Bedrijven overig	☐ Gemeente
☐ Provincie	☐ Rijk
☐ Waterschap	☐ Vrijwilligers
☐ Geen van bovenstaande	☐ Anders, namelijk
.....
☐ Weet ik niet	

De Erfgoed Deal tracht de aandacht voor erfgoed in ruimtelijke opgaven te vergroten.

* **12. Is uw aandacht voor erfgoed in combinatie met ruimtelijke opgaven in het afgelopen jaar veranderd?**

- Ik heb hier meer aandacht voor
- Mijn aandacht is gelijk gebleven
- Mijn aandacht is verminderd

* **13. Kunt u uw mening geven over de onderstaande stellingen?**

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens	Niet van toepassing
Bij mijn organisatie is er afgelopen jaar meer aandacht voor erfgoed in ruimtelijke projecten/ plannen gekomen	☐	☐	◀	▶	▲	
Omdat de omgevingsvisie verder wordt uitgewerkt wordt erfgoed meer dan voorheen meegenomen in ruimtelijke projecten/ plannen	☐	☐	◀	▶	▲	
Er is in het afgelopen jaar meer informatie beschikbaar gekomen over het meenemen van erfgoed in ruimtelijke opgaven	☐	☐	◀	▶	▲	
De betrokken afdelingen (RO, erfgoed, cultuur, natuur, etc.) werkten het afgelopen jaar beter samen	☐	☐	◀	▶	▲	
We hebben het afgelopen jaar goede ervaringen opgedaan met het meenemen van erfgoed in ruimtelijke projecten/ plannen	☐	☐	◀	▶	▲	

De (externe) omstandigheden zijn afgelopen jaar veranderd waardoor erfgoed minder in ruimtelijke opgaven is meegenomen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De Erfgoed Deal heeft ervoor gezorgd dat erfgoed vaker wordt meegenomen in ruimtelijke opgaven	☐	☐	☐	☐	☐	☐

We kennen een aantal voorbeelden in Nederland waar erfgoed is meegenomen in de klimaatoplossing, energietransitie of verduurzaming. Enkele voorbeelden zijn hoe de gemeente Kampen is omgegaan met de strijd met het water en op basis van geschiedenis oplossingen bedacht heeft. Ook kennen we de gebiedsontwikkeling bij het Hembrugterrein waar cultuurhistorie de basis was van het stedenbouwkundige plan.

* **14. Bent u afgelopen jaar betrokken geweest bij een project of projecten op een van de ruimtelijke thema's (klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid, stedelijke groei en krimp) waarbij erfgoed integraal werd meegenomen in de aanpak?**

- Ja, bij meerdere projecten
- Ja, bij één project
- Nee
- Weet ik niet

* **15. Met welke thema's werd erfgoed gecombineerd bij uw project(en)?
(meer antwoorden mogelijk)**

- Klimaatadaptatie
- Energietransitie en duurzaamheid
- Stedelijke groei en krimp
- De omgevingsvisie
- Anders, namelijk
.....
- Weet ik niet

* **16. Hoe wordt erfgoed meegenomen in de ruimtelijke opgaven? (meer antwoorden mogelijk)**

- Het landschappelijk inpassen
- Als inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen
- Het verhaal vertellen
- De cultuurhistorie zichtbaar maken
- Bescherming erfgoed als randvoorwaarde voor de ruimtelijke opgave
- Anders, namelijk
.....
- Weet ik niet

* **17. Wat was de overweging om erfgoed mee te nemen in uw project(en)?
(meer antwoorden mogelijk)**

- Het was een inspiratiebron voor de ruimtelijke kwaliteit
- Het vergroot de kwaliteit van het project
- Er is bestaand beleid waardoor dit moest
- Binnen het projectgebied was erfgoed van lokaal of nationaal belang aanwezig
- Het erfgoed dreigde anders te worden verwaarloosd
- Het meenemen van erfgoed is wenselijk voor andere partners
- Het meenemen van erfgoed is goed voor het draagvlak
- Anders, namelijk
.....
- Weet ik niet

18. Wat ging er over het algemeen goed in uw project(en)?

19. Wat ging er over het algemeen minder goed in uw project(en)?

* **20. Kunt u uw mening geven over de volgende stellingen?**

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Neutraal'	Mee eens	Helemaal mee eens	Weet ik niet
Erfgoed was bepalend voor het succes van het project	☐	☐	◀	▶	▲	☐
Het meenemen van erfgoed in het project had meerwaarde	☐	☐	◀	▶	▲	☐
Het eindresultaat van het project is beter door de erfgoed inclusieve aanpak	☐	☐	◀	▶	▲	☐
De juiste organisaties waren betrokken bij de totstandkoming en uitwerking van het project	☐	☐	◀	▶	▲	☐
Het project is succesvol verlopen	☐	☐	◀	▶	▲	☐

* **21. Met welke communicatieuitingen van de Erfgoed Deal bent u bekend?**

- Website en Leeromgeving
- Themawebinars
- Podcast
- Tijdschrift Deal!
- Sociale media (LinkedIn en Instagram)
- Weblog op www.erfgoeddeal.nl
- Nieuwsbrieven

* **22. Hoe waardeert u deze communicatieuitingen?**

	1 Zeer slecht	2 Slecht	3 Neutraal	4 Goed	5 Zeer goed
Website en Leeromgeving	☐	☐	☐	☐	☐
Themawebinars	☐	☐	☐	☐	☐
Podcast	☐	☐	☐	☐	☐
Tijdschrift Deal!	☐	☐	☐	☐	☐
Sociale media (LinkedIn en Instagram)	☐	☐	☐	☐	☐
Weblog op www.erfgoeddeal.nl	☐	☐	☐	☐	☐
Nieuwsbrieven	☐	☐	☐	☐	☐

* **23. Hoe heeft u van deze communicatieuitingen gehoord? (meer antwoorden mogelijk)**

	Via de website	Van collega's	Via projectpartners	Via de nieuwsbrief
Website en Leeromgeving	☐	☐	☐	☐
Themawebinars	☐	☐	☐	☐
Podcast	☐	☐	☐	☐
Tijdschrift Deal!	☐	☐	☐	☐
Sociale media (LinkedIn en Instagram)	☐	☐	☐	☐
Weblog op www.erfgoeddeal.nl	☐	☐	☐	☐
Nieuwsbrieven	☐	☐	☐	☐

Binnen de Erfgoed Deal wordt ook ingezet op communicatie & kennisoverdracht. Het is de bedoeling dat de kennis behouden blijft, op een toegankelijke manier gedeeld wordt, en meer projectleiders, ambtenaren en andere betrokkenen hiervan kunnen profiteren. Op die manier kan erfgoed in de toekomst nog beter meegenomen worden in de ruimtelijke opgaven.

* **24. Over welke onderwerpen zou u graag meer leren? (meer antwoorden mogelijk)**

☐ Op projectniveau meer informatie krijgen over een succesvolle uitvoering	☐ De meerwaarde van erfgoed in ruimtelijke opgaven
☐ Het optimale proces om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven	☐ Welke organisaties betrokken kunnen worden in deze opgaven
☐ Manieren om mensen enthousiast te maken over het betrekken van erfgoed in ruimtelijke opgaven	☐ Mogelijke combinaties van erfgoed met de ruimtelijke opgaven
☐ Anders, namelijk
.....	
☐ Ik heb geen behoefte om hierover te leren	

* **25. Op welke wijze zou u hierin meegenomen willen worden? (meer antwoorden mogelijk)**

☐ Website met bijvoorbeeld goede voorbeelden en artikelen	☐ Online seminars over het onderwerp
☐ Artikelen en goede voorbeelden in vakbladen	☐ Folder of flyer met goede voorbeelden
☐ Inspiratiesessies (via theater, sprekers etc.)	☐ Kennisdelingsessies
☐ Inspiratiefilmpjes of vlog	☐ Blog
☐ Onderwijsmodule van lopende projecten	☐ Excursies / wandelingen bij andere projecten
☐ Tentoonstellingen	☐ E-learning module
☐ Meerdaagse cursus	☐ Anders, namelijk
.....
☐ Ik heb geen behoefte aan meer informatie	

26. In welke vorm vindt u het leuk om informatie te ontvangen over de onderwerpen van de Erfgoed Deal?

* **27. Welke ontbrekende thema's, waarbij erfgoed deel uit maakt van de transitieopgave, zijn volgens u belangrijk om mee te nemen in het vervolg van de Erfgoed Deal?**

- Natuur- en stikstofopgaven**
- Wooncrisis**
- Gebiedstransitie**
- Anders, namelijk**
- Weet ik niet**

28. Hoe zouden de ervaringen en werkwijze uit de Erfgoed Deal volgens u verankerd moeten worden, zodat erfgoed in de toekomst structureel deel uitmaakt van de transitieopgaven in de leefomgeving?

29. We waarderen uw deelname. Om de voortgang van de Erfgoed Deal zo goed mogelijk te monitoren, willen we u in de toekomst graag nog tweemaal benaderen om een enquête in te vullen. Dit zal éénmaal in 2021 en éénmaal in 2022 zijn. Mogen wij u in de toekomst benaderen om ook deze twee enquêtes in te vullen?

- Ja**
- Nee**

28. Wat is uw e-mailadres? (Vul deze ook in als u wilt dat we uw e-mailadres uit onze contactenlijst verwijderen)

Je antwoorden zijn geregistreerd! Hartelijk dank dat je de tijd genomen hebt om deze enquête in te vullen. Jouw antwoorden zijn zeer waardevol voor ons.

Over Ecorys

Ecorys is een toonaangevend internationaal onderzoeks- en adviesbureau dat zich richt op de belangrijkste maatschappelijke uitdagingen. Door middel van uitmuntend, op onderzoek gebaseerd advies, helpen wij publieke en private klanten bij het maken en uitvoeren van gefundeerde beslissingen die leiden tot een betere samenleving. Wij helpen opdrachtgevers met grondige analyses, inspirerende ideeën en praktische oplossingen voor complexe markt-, beleids- en managementvraagstukken.

Onze bedrijfsgeschiedenis begon in 1929, toen een aantal Nederlandse zakenlieden van wat nu beter bekend is als de Erasmus Universiteit, het Nederlands Economisch Instituut (NEI) oprichtten. Het doel van dit gerenommeerde instituut was om een brug te slaan tussen het bedrijfsleven en de wereld van economisch onderzoek. Het NEI is in 2000 uitgegroeid tot Ecorys.

Door de jaren heen heeft Ecorys zich verspreid over de wereld met kantoren in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en Azië. Wij werven personeel met verschillende culturele achtergronden en expertises, omdat wij ervan overtuigd zijn dat mensen met uiteenlopende eigenschappen een meerwaarde kunnen bieden voor ons bedrijf en onze klanten.

Ecorys excelleert in zeven werkgebieden:

- Economic growth;
- Social policy;
- Natural resources;
- Regions & Cities;
- Transport & Infrastructure;
- Public sector reform;
- Security & Justice.

Ecorys biedt een duidelijk aanbod aan producten en diensten:

- voorbereiding en formulering van beleid;
- programmamanagement;
- communicatie;
- capaciteitsopbouw (overheden);
- monitoring en evaluatie.

Wij hechten waarde aan onze onafhankelijkheid, onze integriteit en onze partners. Ecorys geeft om het milieu en heeft een actief maatschappelijk verantwoord ondernemingsbeleid, gericht op meerwaarde voor de samenleving en de markt. Ecorys is in het bezit van een ISO14001-certificaat dat wordt ondersteund door al onze medewerkers.

Postbus 4175
3006 AD Rotterdam
Nederland

Watermanweg 44
3067 GG Rotterdam
Nederland

T 010 453 88 00
F 010 453 07 68
E netherlands@ecorys.com
K.v.K. nr. 24316726

W www.ecorys.nl

Sound analysis, inspiring ideas